

het BUITEN

Kastelen, buitenplaatsen en hun bewoners

juli 2020 | Jaargang 2 | Nr. 5

HET BUITEN 5 juli 2020

Coronacrisis biedt
nieuwe perspectieven

Hovenier op een
prinselijk buiten

Kastelen en buitenplaatsen
in tijden van pest

Oratie
Hanneke Ronnes

Het Buiten staat als een huis

Voor u ligt alweer het vijfde nummer van *Het Buiten*, magazine over kastelen, buitenplaatsen en hun bewoners. Na het bijzondere dubbeldikke oorlogsnummer, dat alom lovende reacties kreeg, is nummer 5 weer een regulier nummer. Maar zeker niet minder interessant en lezenswaardig. Nu in totaal vijf nummers zijn uitgekomen, kan het bestuur van stichting Het Buiten – de uitgever – met trots zeggen dat het tijdschrift zich een duidelijke plek heeft verworven in de wereld van cultureel erfgoed. In het begin was het misschien nog een beetje zoeken. Per slot van rekening was het blad ontstaan uit de samenvoeging van de periodieken van twee organisaties: de NKS en de Vrienden PHB. Je moet dus iets nieuws maken waarin beide achterbannen zich kunnen herkennen. Dat is goed gelukt. Niet in het minst door Jephtha Dullaart, de eerste hoofdredacteur. Helaas heeft Jephtha zijn functie moeten neerleggen, omdat hij deze niet meer kon combineren met zijn nieuwe baan. Wij zijn hem veel dank verschuldigd voor de totstandkoming van de eerste drie nummers.

Het bestuur is vervolgens op zoek gegaan naar een nieuwe hoofdredacteur en dat is Conrad Gietman geworden. Conrad heeft een deeltijdaanstelling als wetenschappelijk medewerker bij de Hoge Raad van Adel en gaat dit combineren met *Het Buiten*. Als voormalig universitair docent bijzondere leerstoel historische buitenplaatsen en landgoederen kent hij 'onze' wereld. Conrad is goed in staat om een aantrekkelijk en inspirerend blad te maken en de doorvertaling te maken van wetenschappelijke

informatie naar een breder publiek. Zo was hij nauw betrokken bij de totstandkoming van *Gen.*, het nieuwe tijdschrift van het CBG|Centrum voor Familiegeschiedenis. Helene Blaak wordt eindredacteur; zij maakte al deel uit van de redactie. We kijken er naar uit om met de nieuwe hoofd- en eindredacteur aan de slag te gaan en de kwalitatieve lijn voort te zetten.

De afgelopen maanden is er dus veel gebeurd. Na het vertrek van Jephtha hebben bestuursleden Ronald van Immerseel en Anniek Meinders tijdelijk het hoofdredacteurschap op zich genomen. Dankzij hun hulp is de productie van nr. 4 en 5 gladjes verlopen. Vanaf nu kunnen we ons weer gaan richten op de toekomst. Een van de wensen van het bestuur is om naast het gedrukte blad ook een online platform te bouwen, bestaande uit een website en socialmedia-kanalen. Dit biedt ons de gelegenheid om meer interactie te krijgen met de lezers en content op een laagdrempelige manier te delen met potentiële nieuwe abonnees. Uiteraard doen we dit in samenspraak met de nieuwe hoofdredacteur en de redactie.

Maar voor het zover is kunt u nu eerst genieten van dit nummer.

We wensen u veel leesplezier toe,
Met vriendelijke groet,

Het bestuur van Het Buiten,
Clarisse Buma (voorzitter)
Ronald van Immerseel (secretaris)
Anniek Meinders (penningmeester)

COLOFON

Uitgever

Het Buiten is een uitgave van Stichting Het Buiten,
Klooster O.L.V. Ter Eem, Daam Fockemalaan 22, 3818 KG Amersfoort
www.het-buiten.nl, secretariaat@het-buiten.nl

Redactie

Anniek Meinders en Ronald van Immerseel (hoofdredacteurs a.i.),
Helene Blaak (eindredacteur), Fred Vogelzang, Heidi van Limburg Stirum
en Merel Haverman.
Contact met de redactie kan via hoofdredacteur@het-buiten.nl

Redactie Adviesraad

Em.prof.dr. Yme Kuiper (voorzitter), Drs. Anne Mieke Backer,
Drs. Epko Bult, Paul Mosterd, Dr. Jet Pijzel-Dommisse,
Mr. Sander Schimmelpenninck

Advertentieverkoop

Didier van Det (BCM Media); adverteren@het-buiten.nl

Basisontwerp

Studio Berry Slok, Amsterdam

Opmaak

Frank de Wit, Zwolle

Tekstcorrectie

Eric le Gras

Druk

BCM Media BV, Eindhoven

Copyright/Disclaimer

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt
worden op welke wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming
van de uitgever. Het Buiten is met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samen-
gesteld. Toch is het mogelijk dat informatie in dit blad onvolledig of onjuist is.
De uitgever aanvaardt geen enkele aansprakelijkheid voor eventueel geleden
schade door onjuistheden in dit blad.

ISSN 2665-9743

BEELDVERANTWOORDING

Foto omslag Kasteel Ruurlo voorjaar 2020 foto A. Speelman
Steunaafbeeldingen **p. 5** Slot Zuylen in Coronatijd foto Trudelines de Graaf
p. 7 Portret M. van Maarseveen foto Roy Beusker **p. 42-43** Calorama
vrijwilligers tijdens Koningsdag foto Willy Heruer / Sicco de Jong; Looproutes
op Paleis Het Loo foto Helene Blaak; Kasteel Hoensbroek foto Rob van
Dijk; Landgoedwinkelpark op Twickel foto Lucia den Ouden; Passen en meten
in de Oranjerie op Landgoed Middachten foto Nicole Burgers **p. 50** Het
huis Brakestein foto Vibeke Roeper; de Vecht zicht op Rupelmonde foto
Helene Blaak (met dank aan Juliette Jonker-Duynstee) **p. 51** Het Stroot
Enschede foto Helene Blaak **p. 52** Interieur Kasteel van Loppem foto
www.kasteelvanloppem.be **p. 53** Slot Zuylen met slangenmuur foto
Helene Blaak **p. 54** Kasteel Eerde

Het Buiten wordt mogelijk gemaakt door de Nederlandse Kastelenstichting
(NKS) en de Vrienden Particuliere Historische Buitenplaatsen (Vrienden PHB)
in samenwerking met de Vereniging PHB (VPHB) en de Landgoedvrienden.

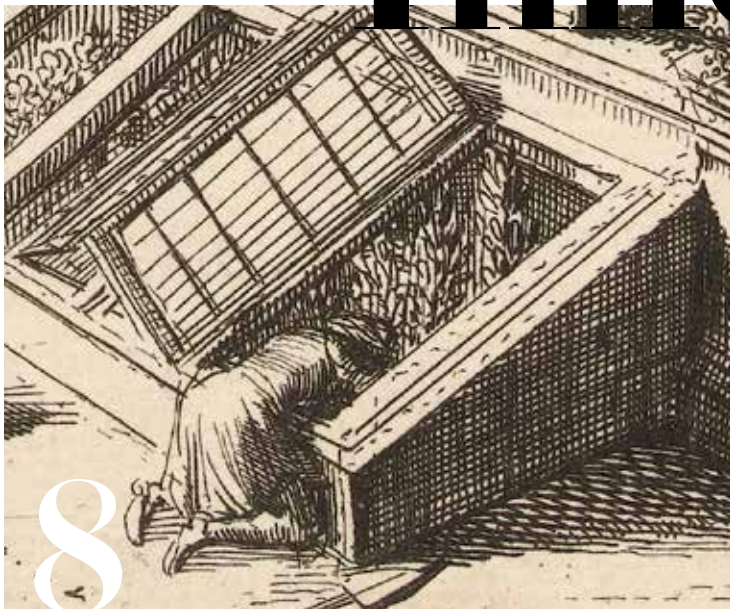
Het Buiten ook ontvangen? Kijk dan op www.het-buiten.nl.

Bij nader inzien, de Nederlandse buitenplaats – Tussen herinnering, vergetelheid en ongemak

Een samenvatting van de oratie van Hanneke Ronnes
waarin zij een oproep deed om het onderzoek meer
te richten op de betekenis van de buitenplaats voor
eigenaren, personeel, bezoekers en voorbijgangers.

Inhoud

Louis d' Anthonie

De wereld van een prinselijke hovenier in de zeventiende
eeuw. Lenneke Berkhout licht een deel uit haar promotie-
onderzoek over de hoveniers van Oranje.

Coronatijd in beeld

Hoe hebben kastelen en buitenplaatsen zich aangepast
aan de coronamaatregelen.

Et in arcadia ego? – Kastelen en buitenplaatsen in tijden van pest

Uitbraken van de pest kwamen sinds de
Middeleeuwen regelmatig voor. In de zeventiende
eeuw was er ook een grote pestuitbraak in
Nederland. Welke rol speelden buitenplaatsen
in de vlucht voor ziekten en epidemieën?

Verder in deze editie

6 IN DE ACTUALITEIT *Hoe de coronacrisis
nieuwe perspectieven biedt. Twee experts
geven hun visie*

16 BEELD Het lege Loo in coronatijd

18 COLUMN van Geeke Remmelts
– *Over tramrails en traptreden*

28 Langs sprengenbeek en hunebed naar
het Noorden – *Op reis door de Bataafse
Republiek in 1799 met het echtpaar
Scheltema Deel 4*

44 Buigen voor de buitenplaats?
Willem Boreel van Hogelanden (1800-1833)
en de 'knik' in het Noordzeekanaal

50 AGENDA: UIT EN KENNIS

53 BOEKEN

56 VERGETEN MEESTERWERKEN

58 COLUMN van Romke van de Kaa
Tuinbaas op Lismore Castle

Hoe de coronacrisis nieuwe perspectieven biedt

Heidi van Limburg Stirum

Het Buiten vroeg twee experts – vanwege de coronacrisis telefonisch en onafhankelijk van elkaar – naar hun visie op de gevolgen van de coronacrisis voor ons erfgoed. Volgens historicus en bedrijfskundige Marjolein Quené maakt deze crisis zichtbaar hoe onze samenleving in elkaar zit en hoe onze blik op cultuur en erfgoed is gekleurd door managementdenken. Vanuit de erfgoedpraktijk stelt Michel van Maarseveen, directeur van Paleis Het Loo, dat de coronapandemie ons de beperktheid toont van het streven naar tentoonstellingen die grote aantallen bezoekers trekken, de zogenaamde ‘blockbusters’ en mogelijkheden schept om meer naar eigen collecties te kijken. Het Buiten legde deze twee inzichten naast elkaar. Het ene verhaal blijkt eigenlijk een illustratie van het andere. Ook wordt duidelijk dat behoud van cultureel erfgoed voortdurend aanpassingen vergt aan de actualiteit.

Gaan dit soort beelden van grote bezoekersaantallen tot het verleden behoren? Kasteel Heeswijk, Noord-Brabant. Collectie NKS

In deze crisistijd blijkt opeens wat vitale beroepen en belangrijke aspecten in onze samenleving zijn, zoals de zorg, aldus Quené. ‘We zien dat erfgoed en cultuur belangrijk zijn, als plekken die ook fysiek binding geven. Als die plekken wegvallen, valt ook de meerstemmigheid uit onze samenleving weg.’ Van Maarseveen ziet het zo: ‘Als bevolking gaan we weer waarderen wat vanzelfsprekend is. We kijken dichterbij huis. Mensen gaan meer de natuur in en die natuur bevindt zich vaak op landgoederen en buitenplaatsen. Buitenplaatsen worden nu door een veel groter publiek gebruikt dan waarvoor ze gesticht zijn. Voor bezoekers zijn ze belangrijker geworden, waardoor de waardering voor en daardoor ook de waarde van deze plekken is toegenomen. Er is behoefte ontstaan aan verdieping in erfgoed, kunst en cultuur. Musea kunnen hierin een belangrijke rol spelen. Juist in deze onzekere tijden, is het historisch besef hoe zaken vroeger geregeld werden en de functie ervan heel belangrijk. Zeker nu ergens naar binnen gaan niet overal meer kan of vanzelfsprekend is, kiezen mensen voor buiten.’

GROTE BEZOEKERSAANTALLEN

Van Maarseveen constateert nog iets anders. De huidige verdienmodellen zijn aan herziening toe. De ‘blockbusters’ staan ter discussie. Dat zijn vaak tentoonstellingen die een forse financiële inspanning vragen en die zijn alleen levensvatbaar als ze flinke bezoekersstromen met bijbehorende inkomsten genereren. Dat model is dus sterk afhankelijk van grote aantallen en juist dat blijkt in de nieuwe werkelijkheid van corona niet meer mogelijk. Musea kunnen zonder die financiële garantie van forse kaartverkoop geen grote investeringen meer doen. Het wordt te riskant om miljoenen te investeren als je er niet op kan rekenen dat je grote aantallen bezoekers kan toelaten.

Quené plaatst zulke blockbusters in een breder maatschappelijk kader. ‘Onze samenleving is de laatste decennia in de greep van het managementdenken, dat met managementgoeroes als Michael Porter en Milton Friedman dominant werd. Dat betekent dat geldstromen en financiële argumenten onze fysieke economie, onze omgeving, de natuur en de wereld bepalen. Bedrijven handelen niet vanuit concrete diensten en producten maar vanuit financieel gewin voor de aandeelhouder. Dat uitgangspunt is voor heel veel andere zaken die waardevol en belangrijk zijn zoals bijvoorbeeld onderwijs, zorg en natuur niet goed, funest zelfs.’

MANAGEMENTDENKEN

Volgens Quené is dit managementdenken ook voor ons cultureel erfgoed een bedreiging. Er wordt te snel gedacht dat er voor erfgoed voldoende geld te halen valt uit de markt en dat zij daarmee haar eigen broek op kan houden. ‘Er zijn niet oneindig veel verdienmodellen in de erfgoedsector. Cultureel erfgoed is een gezamenlijkheid die uiting geeft aan de diversiteit uit het verleden. Daar zou je met elkaar geld aan moeten uitgeven. En dat staat gewoon haaks op

het idee van de eigen broek ophouden. Zolang politici en beleidsmakers vasthouden aan de gedachte dat de markt dingen gaat oppakken, blijven ze redeneren vanuit het managementdenken. Ze duwen daarmee de discussie weg van wat het maatschappelijk gezien mag kosten om erfgoed in stand te houden. Niet alles kun je aan de markt overlaten, zeker geen zaken als erfgoed en cultuur. Erfgoed behoud je niet voor de markt van nu, maar voor toekomstige generaties.’ Van Maarseveen ziet dat het ook anders kan. ‘Deze crisis betekent automatisch een herwaardering van de eigen collectie, je eigen erfgoed en wat je als museum te bieden hebt om bezoekers te trekken. Het is een discussie die al wat langer loopt en die door corona heel actueel is geworden. Corona maakt ons ook nederig en doet ons beseffen dat er in je eigen collectie en omgeving nog heel veel prachtige verhalen zijn, die verteld mogen worden. Als de druk wegvalt om te redeneren vanuit financieel gewin maar het uitgangspunt het gezamenlijke verhaal wordt, dat verdieping geeft aan de samenleving, worden heel andere dingen mogelijk.’

VOOR DE LANGERE TIJDSDUUR

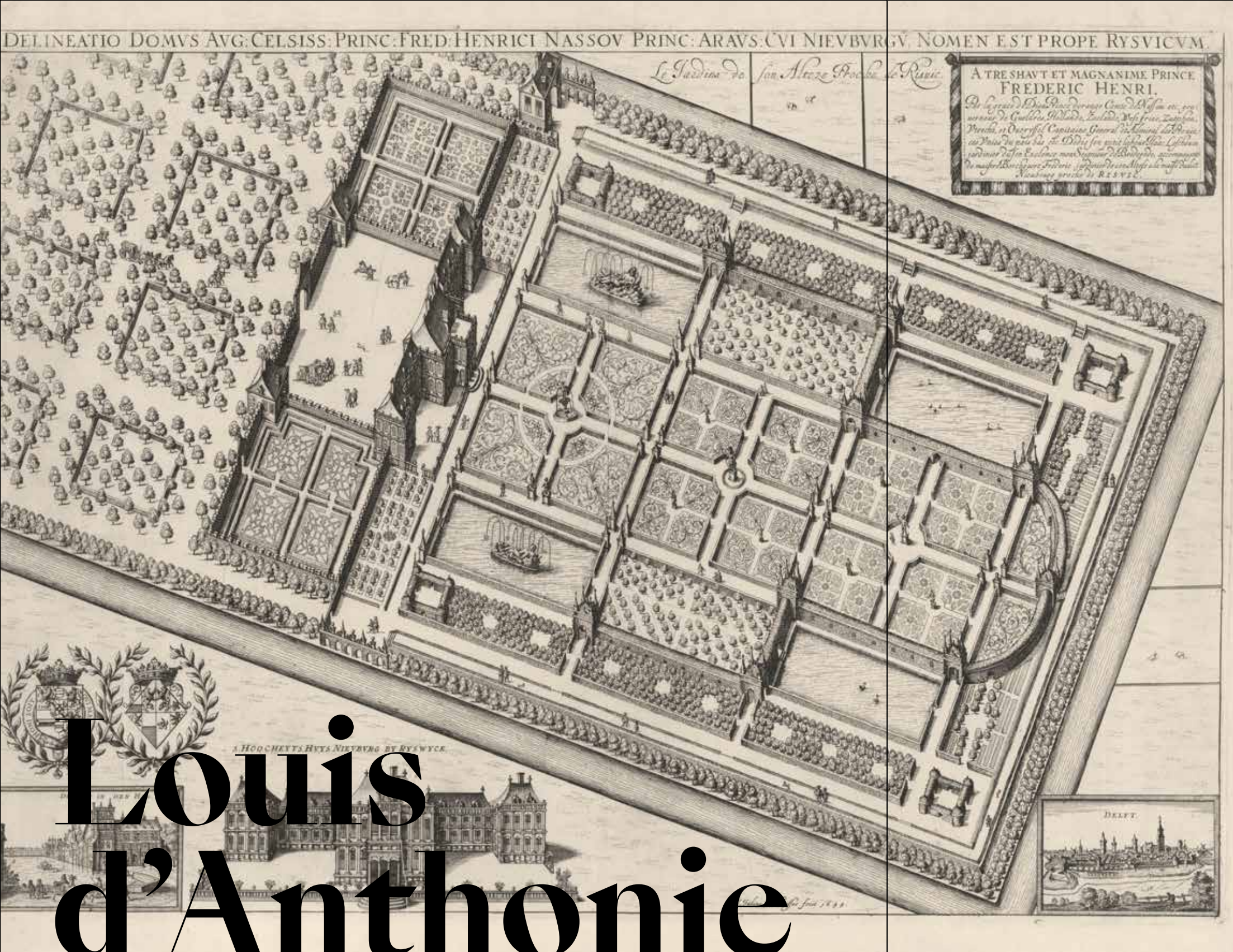
Tot slot merkt Quené nog op dat erfgoed- en natuurbeheerders als geen ander weten dat zij passanten zijn. Zij staan in een lange rij van mensen voor en na hen die het erfgoed en de natuur zo goed mogelijk beheren. Elke passant heeft in zijn eigen periode te maken met de tijdgeest van dat moment en zal zich daar ook minstens gedeeltelijk bij aanpassen. ‘Zolang de erfgoedbeheerders en natuurbeheerders zich richten op die langere tijdsduur, kunnen zij nooit alleen maar ‘zuchten onder het juk’ van de huidige management-ideologie en de markt. Zij werken voor de tijd na ons.’

Marjolein Quené (1958) is historicus en bedrijfskundige. Ze is auteur van het boek *Voorbij de managementmaatschappij. De invloed van management op werk, democratie en vrijheid*. Een boek over de verleiding van het managementdenken en de invloed daarvan op onze samenleving.

Michel van Maarseveen (1969) studeerde geschiedenis aan de Universiteit Leiden met als bijvak kunstgeschiedenis. Sinds 2012 is hij directeur van Paleis Het Loo, dat op dit moment onder zijn leiding ingrijpend vernieuwd en verbouwd wordt en naar verwachting medio 2021 weer voor het publiek open zal gaan.

Louis d'Anthonie

Lenneke Berkhout

De wereld van een prinselijke hovenier in de zeventiende eeuw

De tuinen van Huis ter Nieuburg. Julius Milheuser, *Gezicht op Huis ter Nieuburch in Rijswijk*, 1644. Rijksmuseum Amsterdam

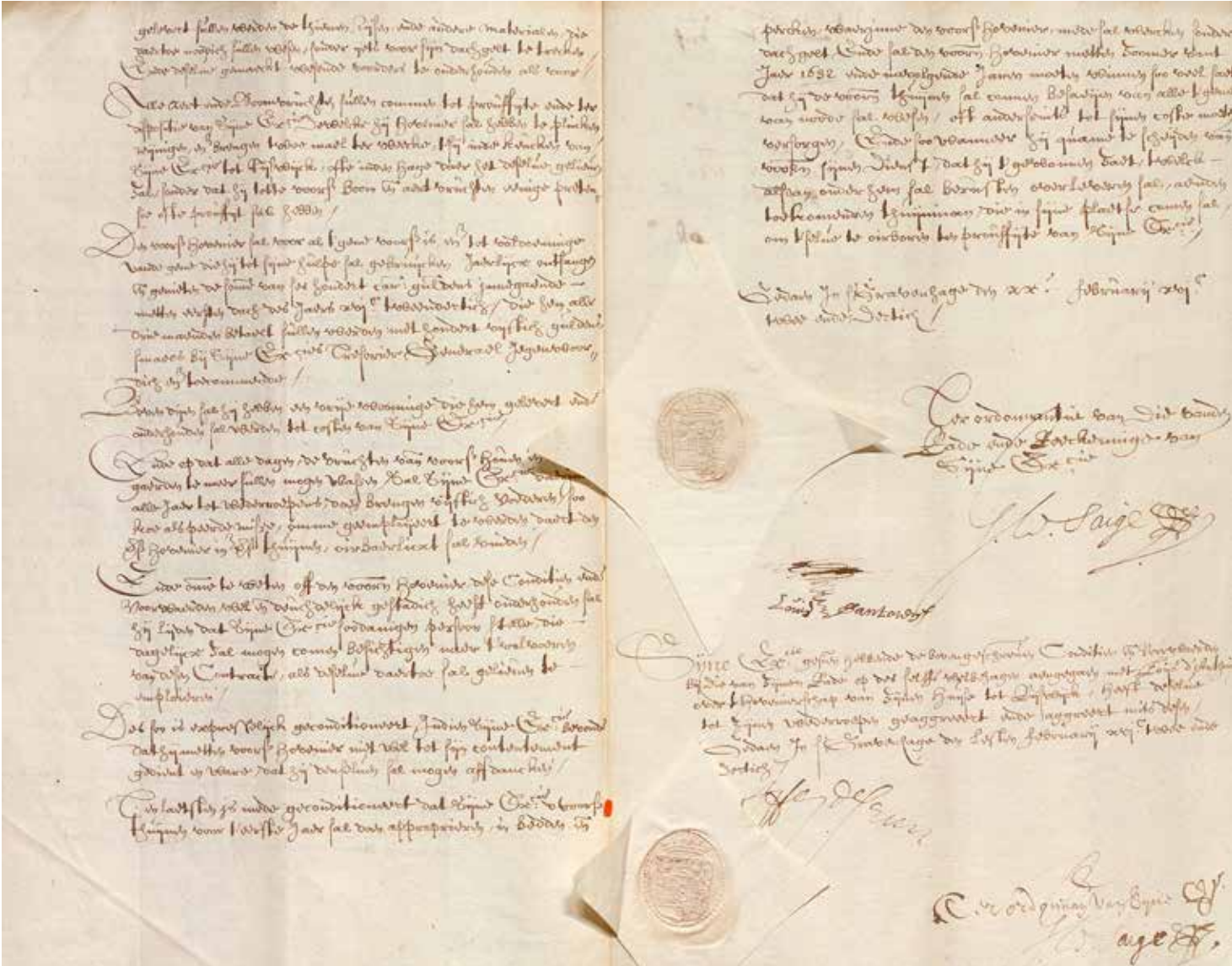
Onderzoek naar de schitterende zeventiende-eeuwse tuinen richt zich meestal op stijl en symboliek. De gang van zaken in en om deze tuinen blijft verborgen, terwijl het er gonsde van bedrijvigheid. Het rijke archiefmateriaal over de hoveniers van de prinsen van Oranje geeft ons een beeld van die dagelijkse praktijk.

CULTUURHISTORISCHE BENADERING

De afgelopen decennia zijn interessante onderzoeken verschenen naar geometrische tuinen in de zeventiende eeuw. In deze kunsthistorische studies ligt de focus op het ontwerp en de symbolische betekenis van de tuinen en vaak ook op de eigenaren en de tuinontwerpers. Om een beeld te kunnen krijgen van de dagelijkse gang van zaken in deze tuinen is een bredere, cultuurhistorische benadering nodig. Onderzoek naar de hoveniers die de tuinen onderhielden, leent zich hier goed voor. Vooral over de hoveniers van het Huis van Oranje is veel materiaal bewaard gebleven in het archief van de Nassause Domeinraad, die verantwoordelijk was voor het beheer van de goederen van het Huis van Oranje. Dit materiaal vormt een rijke bron van informatie over deze hoveniers en de dagelijkse praktijk in de prinselijke tuinen. Dit artikel schetst het werk van deze hoveniers, hun functie en de uitdagingen waar zij voor stonden.

LOUIS D'ANTHONIE, HOVENIER TOT RIJSWIJK

In de zomer van 1630 arriveerde Louis d'Anthonie (ca. 1597-1650) in Rijswijk om mee te werken aan de aanleg van de tuinen van Huis ter Nieuburg, het nieuwe zomerverblijf van stadhouder Frederik Hendrik (1584-1647), prins van Oranje, en zijn vrouw Amalia van Solms-Braunfels (1602-1675). Louis d'Anthonie had toen zijn sporen als hovenier al verdiend. Zeven jaar lang was hij hovenier van het Prinsenhuis in Vlissingen geweest, waar prins Maurits (1567-1625) een nieuwe tuin had laten aanleggen. Al snel kreeg Louis d'Anthonie de verantwoordelijkheid over het beheer van de tuinen in Rijswijk. De Nassause Domeinraad legde in februari 1632 zijn aanstelling vast in een zogenaamde 'acte van commissie'. Hierin stonden beschreven 'de conditien ende voorwaarden waerop die vande Rade ende Rekening van Syne Excellentie mijn heere den Prince van Orange, op deselfs welbehagen ende aggregatie [goedkeuring], aengenomen hebben Louis D'anthoin thuyman, om Syne Excellentie te dienen als hovenier in Syne hoven, boomgaerden ende plantagien tot Ryswyck'. Oftewel het werk dat d'Anthonie moest verrichten en wat hij hiervoor

betaald kreeg. Bijzonder is dat het origineel van deze akte bewaard is gebleven. De akte beslaat drie pagina's en is ter bekrachtiging tweemaal voorzien van het zegel van Frederik Hendrik, gedrukt in rode was en overdekt met een ruitvormig stuk papier. Rechtsonder het bovenste zegel heeft 'Louis Dantonen' zijn handtekening gezet.

HET WERK VAN EEN HOVENIER

Het beheer van de tuinen van Huis ter Nieuburg bracht veel werk met zich mee voor Louis d'Anthonie en zijn knechten. Hij moest 'alle soorten van aert ende boomvruchten' zaaien en planten. Tweemaal per week moest hij groenten en fruit 'plucken, reynigen ende bergen' en naar de hofkeuken 'tot Ryswyck ofte inden hage' brengen. Hij moest natuurlijk ook de paden, loofgangen, hagen en parterres netjes, schoon en vrij van onkruid houden en op tijd snoeien. En dan waren er nog de sloten en grachten die tweemaal per jaar gebaggerd moesten worden en niet te vergeten de overgroeide priëlen, piramides, portalen en 'andere frayicheden' van latwerk die veel onderhoud vroegen. Het was hard werken. Dat zag de prins van Oranje ook en hij liet Louis zijn waardering voor het resultaat blijken met een 'schenckagie' van 100 gulden, een bedrag dat gelijk stond aan ongeveer drie maanden traktement (loon).

GOEDE VERDIENSTEN

De functie van hovenier van Oranje bracht sowieso een goed traktement met zich mee. Terwijl een tuinman gemiddeld 250 gulden per jaar verdiende, kreeg Louis d'Anthonie een traktement van 600 gulden. Van dit bedrag moest hij overigens wel zijn knechten betalen (ongeveer 50 gulden per jaar plus kost en inwoning). Verder had Louis recht op gratis brandhout, een fraaie hovenierswoning, een livrei en vrijstelling van lokale belastingen. Met een veelheid aan lokale belastingen op allerlei levensmiddelen leverde die vrijstelling een mooi bedrag op. Bovendien gaf het prestige om deel uit te maken van de hofhuishouding van de prins van Oranje. Louis d'Anthonie noemde zich dan ook met trots 'hovenier van Zijne Hoogheids tuinen en plantage tot Rijswijk'.

De functie van hovenier van Oranje bracht sowieso een goed traktement met zich mee

De akte voor Louis d'Anthonie met op de laatste pagina de twee zegels van prins Frederik Hendrik en rechtsonder het bovenste zegel de handtekening van 'Louis Dantonen'. Nationaal Archief Den Haag

GEKRAKEEL IN DE TUIN

Hoewel de tuinen een oase van schoonheid waren, was de rust er soms ver te zoeken door ruzies onder het personeel. Al vanaf het begin boterde het niet tussen Louis d'Anthonie en de conciërge van Huis ter Nieuburg, Geerart van Langenhoven. Als conciërge was Van Langenhoven verantwoordelijk voor het beheer van het paleis. Bovendien had hij als 'ontvanger van de inkomsten' een financiële verantwoordelijkheid. Nadat hun conflict maandenlang had voortgeduurd, greep de Nassause Domeinraad in. De Raad riep beide heren op het matje in haar kantoor aan het Binnenhof in Den Haag. De boodschap aan de kemphanen was klip en klaar: het moest afgelopen zijn met het geruzie en gekrakeel. Beide heren moesten voortaan 'int minnelijke den anderen verstaan'. Bovendien moest d'Anthonie instructies die Van Langenhoven hem op last van de prins gaf zonder morren opvolgen. Daarmee waren de verhoudingen weer duidelijk en keerde de rust even terug. Het bleef echter haat en nijd tussen d'Anthonie en Van Langenhoven. Na terugkomst van de Rijswijkse kermis van 1642 merkte d'Anthonie dat het tuinhek aan de binnenkant vergrendeld was. d'Anthonie vroeg aan de jongen die Van Langenhoven bij het hek had gezet, waarom het hek op slot zat. Louis wilde de tuin in, omdat hij zag dat er mensen rondliepen die de hagen beschadigden. Meteen kwam Van Langenhoven aangestormd, gewapend met een degen onder zijn arm. Er volgde een felle woordenwisseling. Van Langenhoven dreigde zelfs met zijn degen en het zou zeker tot een treffen zijn gekomen, als anderen dat niet hadden belet. De rust keerde pas definitief terug, toen Van Langenhoven een paar jaar later vertrok.

OPLEIDING VAN EEN HOVENIER

Louis d'Anthonie was één van de tientallen hoveniers die in de zeventiende eeuw werkten in de tuinen van het Huis van Oranje. Zij vormden, samen met de hoveniers van andere grote buitenplaatsen en de botanische academietuinen, de top van hun beroepsgroep. Het waren geletterde, goed opgeleide vakmensen. Deze meesterhoveniers leidden op hun beurt volgende generaties hoveniers uit binnen- en buitenland op. Met name de tuinen van Honselaarsdijk vormden een kweekvijver van talentvolle hoveniersgezellen. Meerdere hoveniersknechten hebben hun opleiding hier afgerond en zijn vervolgens aangesteld als hovenier van een prinselijke tuin. Samuel van Staden bijvoorbeeld werd al op jonge leeftijd hovenier van Huis ten Bosch. Melchior Meinckmans ging de scepter zwaaien over de tuinen van Hof te Dieren en eindigde zijn carrière als directeur van de tuinen van Het Loo. Ook buitenlandse hoveniersgezellen wisten hun weg naar de prinselijke tuinen te vinden. De Pruisische hoveniersgezel Jan Kolderman was drie jaar (1694-1697) in de leer bij Willem Bredero, hovenier van Huis ter Nieuburg. Van Bredero leerde Kolderman de fijne kneepjes van het kweken van bloemen en oranjerieplanten.

VERNIEUWINGEN IN DE TUINKUNST

De zeventiende eeuw was een tijd van veel horticulturele ontwikkelingen en innovaties. Zo stelde het opkweken en verzorgen van de stroom uitheemse planten die onder andere met de VOC-schepen meekwamen, hoveniers voor een grote uitdaging. Ook kwamen er nieuwe technieken, zoals in het midden van de zeventiende eeuw de 'broeikonst en het vervroegen der seizoenen'. Deze techniek maak-

Hovenier aan het werk in een broeibak. Romeyn de Hooghe, *Oranjerie en kassen te Kleef*, 1685-1695. Rijksmuseum Amsterdam

Hovenier verzorgt de planten in een plantrand. Daniel Stoopendaal, *De Sprongen Tussen de Boelingrin en de Cascade te zien (Slot Zeist)*, 1670-1680. Beeldbank Het Utrechts Archief

Hoveniers maakten deel uit van een (internationaal) netwerk

het dagelijks werk en het aansturen van personeel. Aan het begin van de achttiende eeuw werd de nieuwe hovenier van Het Loo, Samuel van Staden, aangeduid met 'directeur en opzichter' van de tuinen van Het Loo. Deze nieuwe functienaam tekende de verandering in zijn werk. De hovenier was vooral ook manager geworden.

MEER KENNIS OVER NEDERLANDSE TUINGESCHIEDENIS

Onderzoek naar de hoveniers van Oranje levert veel mooie verhalen op over successen en mislukkingen, over lief en leed, over een prinses die een talentvolle maar eigenwijze hovenier lang de hand boven het hoofd hield en een nieuw soort snoeischaar als diplomatiek wapen in de strijd tegen de Franse koning Lodewijk XIV. Het levert ook nieuwe informatie op en verrijkt en verdiept daardoor onze kennis van de Nederlandse tuingeschiedenis. Zo laat het zien dat ontwerp en aanleg van een tuin een samenspel was tussen eigenaar, architect én hovenier. Hoveniers maakten bovendien deel uit van een (internationaal) netwerk waarlangs horticulturele kennis en plantmaterialen zich verspreidden over Europa. Onderzoek toont dat ook in zeventiende-eeuwse tuinen de realiteit van alledag was dat er dagelijks strijd werd gevoerd tegen weer en wind, ongedierte en ziekten. Konijnen waren onwelkome bezoekers van de prinsessentuin van Het Loo en mollen beschadigden het gras in de tuin van Soestdijk. Interessant is ook dat er in ieder geval bij de prinsen van Oranje veel geld was om de tuinen aan te laten leggen, maar niet voor het dagelijks beheer. Gebrek aan financiële middelen, vooral tijdens de twee

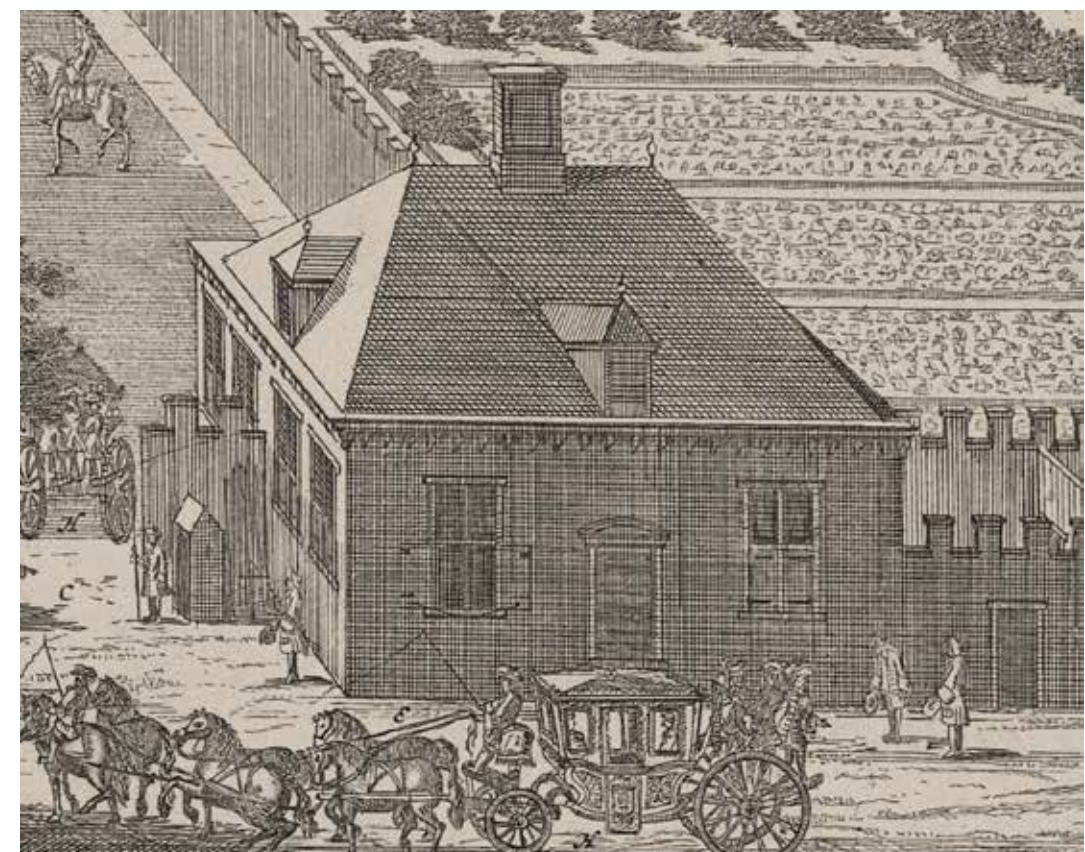
stadhouderloze perioden (1650-1672 en 1702-1747), leidde tot aanhoudende bezuinigingen. 'Menagie' [zuinigheid] was het toverwoord. De hoveniers moesten met steeds minder budget en personeel de tuinen onderhouden. Dat was vechten tegen de bierkaai. In die zin is er weinig nieuws onder de zon, want ook vandaag de dag is het vinden van voldoende middelen voor goed beheer van historische tuinen een grote uitdaging.

te het mogelijk om eerder of juist later in het seizoen groenten, fruit en bloemen te oogsten. Hiervoor had een hovenier zogenaamde broeibakken nodig, houten bakken die werden afgedekt met een glazen raam om de koude buitenlucht tegen te houden. Over de glazen ramen konden rietmatten gelegd worden om de gewassen extra te beschermen tegen kou of te veel zon. De bak werd geplaatst over een dikke laag verse paardenmest, waarop een laag gewone aarde werd gestort. Verse paardenmest heeft de eigenschap langdurig warmte af te geven en verwarmde zo de bovenste laag aarde. Het maken van broeibakken was een kostbare aangelegenheid vanwege het gebruik van dure materialen als glas en paardenmest én omdat je een zeer kundige hovenier nodig had. Aan-gezien bruikbare thermometers nog niet beschikbaar waren, moest de hovenier de temperatuur inschatten door zijn hand korte tijd in de aarde te houden. Bovendien moesten de bakken op het juiste moment gelucht worden of juist afgedekt tegen de zon met rietmatten. Wanneer de temperatuur te hoog was, 'verbrandden' de gewassen. Bij een te lage temperatuur konden de gewassen niet vervroegd geoogst worden en waren alle kosten en moeite voor niets geweest. Het was geen eenvoudige opgave en deze nieuwe techniek moesten de hoveniers(knechten) in de praktijk leren met vallen en opstaan.

Uitsnede van Weids panorama landschap met een gezicht op een lustslot in het water: allegorie van de Lente. Atelier van Sebastiaan Vrancx, eerste helft 17de eeuw (1600-1649). Collectie RKD

MEEWERKEND VOORMAN WORDT DIRECTEUR

De zeventiende eeuw liet ook een belangrijke ontwikkeling in het vak van hovenier zien. Louis d'Anthonie was als hovenier vooral een meewerkend voorman. Hij stuurde zijn knechten en arbeiders aan, maar deed zelf ook werk in de tuin. Het ging dan om het verfijndere hovenierswerk, zoals het aanleggen en onderhouden van parterres of het snoeien van leifruit. Fysiek zwaar werk als spitten, water geven en onkruid wieden liet hij aan anderen over. In de tweede helft van de zeventiende eeuw verzwaaarden de taken van de prinselijke hoveniers die verantwoordelijk waren voor het beheer van de tuinen. Hun financiële verantwoordelijkheid nam toe. Zij kregen een vast budget waarmee zij zelf personeel moesten aannemen en betalen en waarmee zij tuinmateriaal moesten inkopen. Tegelijkertijd moesten zij al hun uitgaven gedetailleerd verantwoorden. Dat betekende meer financieel-administratief werk. Een toenemend aantal vaste knechten betekende bovendien dat zij meer tijd kwijt waren aan het organiseren van

De hovenierswoning van Huis ter Nieuburg. J. Abraham Rietkessler, *Huis ter Nieuburch in Rijswijk*, 1697. Rijksmuseum Amsterdam

De tuinen van Honselaarsdijk. Abraham Bloteling naar Abraham Jansz. Begeyn, *Gezicht op Honselaarsdijk in vogelvucht*, 1684-1690, Rijksmuseum Amsterdam

Tuinen maakten destijds een essentieel onderdeel uit van de huishoudeconomie

Tot slot valt op dat zeventiende-eeuwse tuin-eigenaren minstens evenveel belang hechtten aan de nutsfunctie van de tuin als aan de sierfunctie. Vandaag de dag hebben we de neiging de nutsfunctie als minder interessant te bestempelen en ligt de focus vaak op de sierfunctie. Tuinen maakten destijds echter een essentieel onderdeel uit van de huishoudeconomie of het nu ging om groenten, fruit en bloemen, gevogelte, wild en vissen of hout uit de plantages. Deze producten waren veel geld waard en dienden om te verkopen, zelf te gebruiken of als geschenk uit te delen. Juist ook in de nutsfunctie en het personeel dat hiervoor nodig was, kon een eigenaar zijn rijkdom en status laten zien. En dat alles was alleen mogelijk dankzij de kennis en het vakmanschap van bekwame hoveniers. Alle reden om hen meer voor het voetlicht brengen.

Onderzoek Hoveniers van Oranje

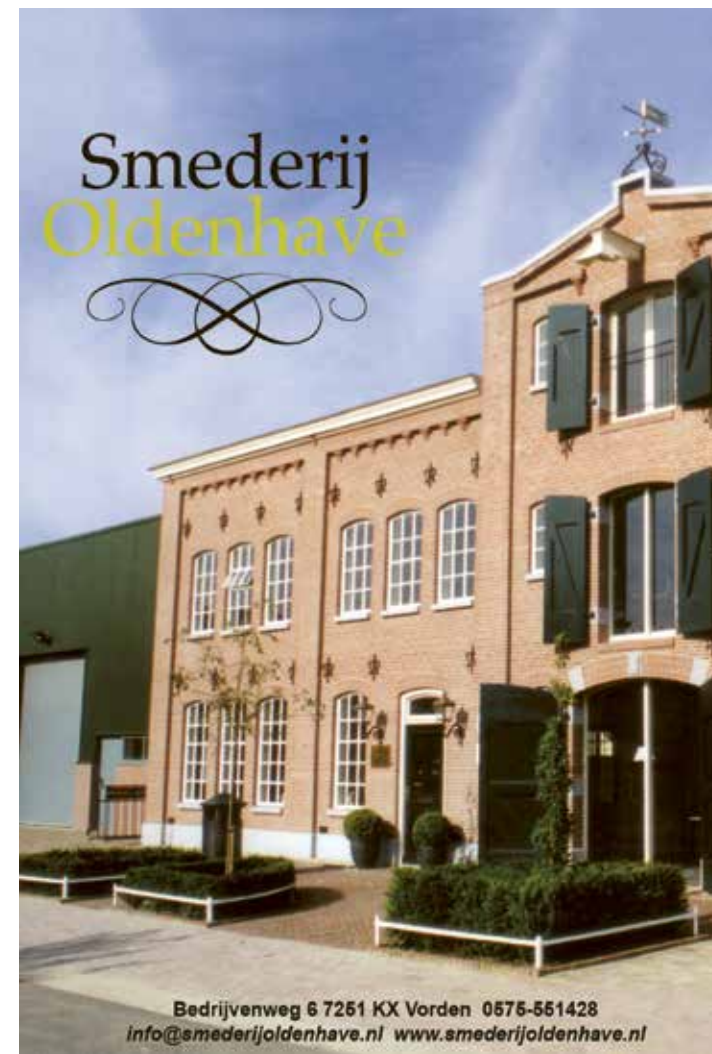
Lenneke Berkhout is historica en promoveert binnenkort aan de Rijksuniversiteit Groningen op haar onderzoek naar functie, werk en positie van de hoveniers van de prinsen en prinsessen van Oranje in de zeventiende en begin achttiende eeuw. Meer over haar onderzoek kunt u lezen in *Hoveniers van Oranje. Functie, werk en positie 1621-1732* van Lenneke Berkhout (ISBN: 9789087048358). Het boek is vanaf eind augustus verkrijgbaar bij uitgeverij Verloren voor € 39. Zie: Via www.verloren.nl

Een hovenier snoeit een taxuspiramide. Naast zijn voeten ligt snoeiafval. Isaac Moucheron, *Gezicht op de poort met watertrappen bij de grote vijver in de tuin van de buitenplaats Heemstede te Houten*, 1695-1700. Beeldbank Het Utrechts Archief

Hovenier snoeit met een sikkelmes op een lange stok een hoge haag. Hendrik de Leth, *Het Zegepralant-Kennemerlant, Gezicht door de lindelaan naar het terras in de lustplaats Velzerhooft*, 1729. Beeldbank Noord-Hollands Archief Haarlem

dicht bij de natuur

Restauratie en onderhoud van historische kassen
Levering van retro smeedijzeren kassen

0342 491202 [INFO@BUITEN-GOED.NL](mailto:info@buiten-goed.nl) WWW.BUITEN-GOED.NL

KONINGDAMEN

Tijdloze buitenmeubelen, topkwaliteit in technische constructie en afwerking en een fantastisch zitcomfort. Met minimaal onderhoud. Een prachtig Nederlands topproduct.

+31 (0)416 - 540 080
info@koningdamen.com
www.koningdamen.com

BEELD

Het lege Loo

Fotografie en tekst Helene Blaak

Binnen een paar weken veranderde ons leven compleet, bevonden we ons in een onwerkelijke wereld waarin we er niet meer op uit mochten, thuis onze dagelijkse activiteiten uitvoerden. Niet naar buiten was voor opengestelde kastelen en buitenplaatsen een zeer ongewenste tegenslag net voor de start van het seizoen. Het werk in de tuinen en parken ging door, maar er was niemand om het moois te komen bekijken. Op Paleis Het Loo was het stil met lege tuinen en fontein. Gelukkig mogen we weer op bezoek.

Over tramrails en traptreden

Hoog in de lucht zit ik, op een soort ijzeren stoeltje met ladder dat tegen een boom bevestigd is. Diep in het bos, met alleen het gefluit van vogels en in de verte wat rumoer van een boerderij. Om me heen een kleine open plek die eruit ziet als een grote gatenkaas. Ik ben de omgeving nog in me aan het opnemen als ik ineens beweging zie in mijn ooghoek. Zwart-witte streepjes duiken op uit een van de gaten verderop. Ik pak snel mijn verrekijker en kijk ademloos hoe er een, twee, drie... dassen tevoorschijn komen... het zijn er zelfs zes! Een volwassen dier met vijf kleintjes, een wirwar van strepen. Ze blijven eerst hangen bij de ingang van de burcht, maar uiteindelijk komt moeder met drie kleintjes helemaal naar buiten. Wat volgt is een eindeloze voorstelling van dasjes die over elkaar heen buitelen, in het ene gat duiken om bij een ander weer boven te komen en dapper de omgeving verkennen. Moeder neemt de kleintjes en zichzelf onder handen, want die vacht moet gepoetst worden. En uiteindelijk gaat ze op haar rug liggen/zitten en is een van de kleintjes luid smakkend aan het drinken. Wat een waanzinnige ervaring, nog lang daarna spoken de dassen door mijn hoofd.

Op de 's-Gravelandse Buitenplaatsen waar ik werk heb ik geregeld bijzondere ontmoetingen. Met de kuifmees die ineens naast me opduikt en nieuwsgierig toekijkt. Het vosje dat op een druilere dag mijn pad kruist op de hoofdlaan van Boekesteyn. Een eekhoorn die voor me uitspringt tussen de indrukwekkende beuken. De reeën die aan het einde van de dag de graslanden opzoeken om te grazen. De raaf die in de verte roept en het getimmer van de grote bonte spechten boven mijn hoofd. De buitenplaatsen zitten bomvol natuur en nog leuker: iedereen mag ervan meegenieten!

Maar wat deze plek nog mooier maakt, zijn de prachtige verhalen. Over de bijzondere mensen die er geleefd hebben en dit gebied hebben vormgegeven. Met zijn weelderige parkbossen, fraaie lanen en waterpartijen, gekke follies en natuurlijk de imposante landhuizen. Op een plek waar aanvankelijk alleen kale woeste gronden waren. Die verhalen vind je terug in het landschap: bijvoorbeeld in de hoogteverschillen, ontstaan door het afgraven van de zandgrond. Afgevoerd naar Amsterdam voor de uitbreiding van de grachtengordel in de zeventiende eeuw. Huisvuil kwam mee terug om de grond vruchtbaarder te maken, daarom vind je in de kluit van een omgevallen boom of een molshoop soms scherven of pijpenkopjes. De aha en gnoestallen op Gooilust die herinneren aan de gekke dierentuin van Frans Blaauw; evenals de oude tramrails, inmiddels bijna opgeslokt door bomen, die een nieuwe bestemming kregen om zijn bizons binnen te houden. En een van mijn favorieten: de traptreden die onder een grote conifeer verborgen liggen, het enige overblijfsel van het vroegere landhuis op Bantam. Zo veel mooie verhalen...

Die waardevolle combinatie van natuur en cultuurhistorie is wat de buitenplaatsen zo bijzonder maakt. Ook en misschien juist wel in deze rare tijd. Hopelijk tot ziens in 's-Graveland!

Geeke Remmelts
is boswachter bij
Natuurmonumenten

Deze traptreden zijn het enige overblijfsel van het landhuis op Bantam dat in 1978 werd gesloopt.
Foto auteur

Et in arcadia ego?

Fred Vogelzang

Kastelen en buitenplaatsen in tijden van pest

De buitenplaats van de Leidse koopman Pieter de la Court, auteur van een belangrijk handboek over de aanleg van buitenplaatsen. Over vluchten voor ziekten spreekt hij niet. Foto A. Spielman

In bewoordingen als het 'soete buytenleven' en 'vermakelijk Landt-Leven' bezingen dichters de buitenplaatsen in Nederland. Een ander woord dat vaak valt in de context van buitenplaatsen, is 'arcadisch'. Ook dit is een verwijzing naar een paradijselijk bestaan in de natuur. Wandelen, tuinieren, jagen en in de avond boeken, muziek en prettig gezelschap waren de elementen van dit zorgeloze bestaan. Buitenplaatsen bleken bovendien een heel geschikte plek om je terug te trekken uit de stinkende steden en te vluchten voor ziekte-uitbraken. Wat zeiden tijdgenoten over de vlucht voor ziekten en epidemieën en de rol die buitens daarin speelden?

DE TIEN DAGEN

Veel buitenplaatsenliteratuur noemt als belangrijk motief voor de aanleg van buitenplaatsen de vlucht uit de stinkende, overvolle en vaak ongezonde stad. Het Wikipedia lemma geeft dit zelfs als de belangrijkste reden. Een van de beroemdste literaire verbeeldingen daarvan is de *Decamerone* (Tien Dagen) van de Florentijnse koopman Giovanni Boccaccio (1313-1375). Hij was ooggetuige van de grote pestuitbraak in 1346 die Italië en al snel heel Europa overspoelde. Daarbij vergeleken verbleekt de huidige Covid-19 pandemie. Boccaccio's vader, stiefmoeder en vele andere familieleden werden door de ziekte weggemaaid. In zijn meesterwerk *Decamerone* beschrijft de Florentijn een groep jongelieden, die de stad ontvlucht voor de pest. Ze zoeken 'sociale distantie' op een buitenplaats een paar kilometer buiten Florence. Om de verveling te verdrijven – en wij kunnen dat na zoveel weken thuisblijven goed mee voelen – maken ze lange wandelingen en spreken ze af elke dag elkaar verhalen te vertellen. Sociale distantie is feitelijk een verkeerde aanduiding: het gaat om fysieke distantie, de sociale verhoudingen veranderen niet. Toen niet en nu niet. Sterker nog, het waren juist die sociale verschillen die het de jongelingen mogelijk maakten, zich terug te trekken op een buiten de stad gelegen villa. Arme Florentijnen waren gedoemd om in de benauwde steegjes hun lot af te wachten.

Nederland bleef niet gespaard tijdens die grote pestepidemie. Ook hier is dat in verhalen terechtgekomen. Zo is er de legende van Ruurlo. Daar zouden in 1348 enkele besmette vreemdelingen uit de waterput in het dorp gedronken hebben, waarna de bewoners van Ruurlo ziek werden. Net als nu tijdens de coronacrisis, waar gewezen wordt op een Chinees complot, de perfide rol van multimiljonairs of de onverantwoordelijke aanleg van een 5G netwerk, ging men toen op zoek naar zondebokken. Die waren snel gevonden: twee joodse inwoners, Abraham en zijn dochter Mirjam. Zij vonden bescherming bij de lokale kasteelheer, Dirk van Roderlo, die zelfs verliefd werd op de mooie Mirjam. Dat was zeer tegen de zin van zijn moeder, die een mesalliance wenste te voorkomen. Gesteld voor de keuze tussen macht en geld of de liefde, ging Dirk onder druk van zijn moeder overstag en trouwde *standesgemäss* een jonkvrouw, Machteld. Mirjam had dat al zien aankomen. Voor ze konden vluchten werden zij en haar vader gearresteerd, waarbij Abraham de dood vond. Op het huwelijksfeest van Dirk en Machteld nam Mirjam wraak. Zij las, incognito, de hand van Machteld en concludeerde: ‘op één dag maagd, vrouwe en weduwe’ en zoende toen de kasteelheer. Die besepte dat Mirjam besmet was en hem hiermee de kus des doods had gegeven. Dirk was niet het enige pestslachtoffer. In de Lage Landen werd door de pest een derde van de bevolking gedood.

ruimden die weliswaar snel op, maar konden niet voorkomen zelf besmet te raken met de pestbaci. Zij namen die zonder zich ervan bewust te zijn – kennis over virussen en bacillen zou nog eeuwenlang ontbreken – mee naar Italië en vandaaruit

Kasteel Ruurlo, locatie van een lokale mythe over een pestuitbraak. Foto A. Speelman

verspreidde de ziekte zich over heel Europa. Het bleef niet bij die ene uitbraak: eeuwenlang teisterde de ziekte Europa. De elite vluchtte, aldus veel onderzoekers, in zulke omstandigheden naar hun buitenplaatsen. Er was zeker aanleiding om een goed heenkomen te zoeken, zo blijkt uit de cijfers voor Amsterdam. Tussen 1450 en 1660 heerste de pest daar maar liefst in 107 jaren, dus bijna de helft van de tijd. Soms kwam de ziekte jaren achtereen terug. Slechts af en toe was de stad een tijdje pestvrij. Bij iedere uitbraak kwamen duizenden mensen om, soms tot tien procent van de stadsbevolking. Ook in andere steden is dit patroon te herkennen. In Den Bosch noemen de stadsrekeningen de pest 14 keer tussen 1598 en 1639. In Gorkum heerste er minstens 22 keer een epidemie tussen 1400 en 1600. We vinden ook vermeldingen van vluchten-de burgers. In 1664 lag de Amsterdamse Beurs binnen een dag plat omdat alle handelaren waren gevlucht. In 1450 hadden zoveel raadsleden de stad Utrecht verlaten, dat het bestuurlijk leven stil kwam te liggen. In een kleinere gemeenschap als Lochem bleken de bestuurders ervandoor te zijn gegaan toen geruchten over een nadere pestgolf het stadje bereikten: ‘... die schepen alle gemeinlick om der pestilentien wille utgetoegen und bij den hand niet en waeren’. Over Arnhem en Delft zijn vergelijkbare berichten uit de zestiende en zeventiende eeuw bekend. De vraag is: waar vluchtten die burgers heen?

VLUCHTEN NAAR DE BUITENPLAATS

In veel secundaire literatuur wordt het als een gegeven gepresenteerd, dat de vlucht voor epidemieën een van de belangrijke redenen om een buitenplaats aan te leggen. Gezien de vele uitbraken van pest, tyfus, dysenterie en cholera lijkt dit ook niet meer dan een kwestie van gezond verstand. Het is echter opvallend dat directe verwijzingen in contemporaine bronnen zo goed als ontbreken. Waar komt dit beeld dan vandaan? Jammer genoeg zijn in de literatuur geen verwijzingen naar archiefstukken of documenten te vinden. In een masterscriptie wordt weliswaar aangehaald dat een Leidse lakenhandelaar zijn broers aanraadt tijdens de pest zich naar hun buitenplaatsen te begeven, maar dit blijkt op een foute interpretatie te berusten. Een andere telg uit die textielfamilie, Peter de la Court is de schrijver van het beroemde ‘Byzondere aanmerkinge over het aanleggen van pragtige landhuizen’ uit 1736. Daarin noemt hij frisse lucht wel als randvoorwaarde voor een mooie locatie voor een buitenplaats. ‘Rook en uitwasende dampen’ uit de steden zouden de gezonde lucht kunnen besmetten. Het is echter een van de vele voorwaarden die hij stelt en bovendien raadt hij aan niet te ver van de stad te gaan wonen, zodat je nog kunt genieten van het culturele leven. Het is dus feitelijk geen advies tot social distancing. Aangezien zijn boek dateert van 1736 en de pest dan al meer dan een halve eeuw uit de Republiek is verdwenen, blijft onduidelijk of hij beschrijft wat op dat moment usance is, of dat zijn informatie ook geldt voor de buitenplaatsen die meer dan een eeuw eerder zijn gebouwd.

Het bleef niet bij die ene uitbraak: eeuwenlang teisterde de ziekte Europa

Hoe is het beeld van de buitenplaats als veilige haven voor epidemieën in de wereld gekomen? In het proefschrift van R. van Luttervelt, *De buitenplaatsen aan de Vecht* uit 1943, het begin van het Nederlandse wetenschappelijke buitenplaatsenonderzoek, wordt met geen woord gerept over vluchten uit de stad voor ziekte en stank. Het gaat daarin vooral over de prachtige natuur, die rust brengt. Ook Henri van der Wyck noemt in zijn proefschrift uit 1974, *De Nederlandse buitenplaats*, dit aspect niet, al gaat hij niet diep in op de motieven van de aanleg van buitenplaatsen. In de decennia daarna raakt het motief echter geheel ingeburgerd: zie bijvoorbeeld de inleiding van *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland* uit 2000 tot het net verschenen *Elsenburg. De verdwenen buitenplaats*.

Decamerone, of The Enchanted Garden. Een negentiende-eeuwse interpretatie van het beroemde boek van Boccaccio door John W. Waterhouse. Lady Lever Gallery, Liverpool

Er zijn natuurlijk wel bronnen over de pest in de Republiek. Er zijn tijdgenoten die zich over de ziekte hebben uitgesproken. Een voorbeeld is het dagboek van de Hagenaar David Beck. In dit zeventiende-eeuwse egodocument staat de pest centraal. Hij vertelt van alles over de ziekte in de stad maar noemt buitenplaatsen als vluchtoord in het geheel niet. Caspar Commelin doet dat wel in zijn *Beschryvinge van Amsterdam* uit 1716. Commelin beschrijft een van de laatste pestuitbraken in de stad, die dan vijftig jaar in het verleden ligt. Dat betekent dat hij niet uit eerste hand rapporteert. Hij vermeldt dat tijdens de uitbraak een aantal mensen de stad uit vluchtte, vooral de Joden die naar Beverwijk vertrokken. Die connectie tussen Joden en de ziekte zagen we al in Ruurlo en ook Commelin lijkt niet vrij van antisemitisme. Vervolgens beschrijft hij dat vele kooplieden zich naar hun hofsteden hebben begeven. Al geeft hij tussen haakjes het commentaar ‘wie het vuur kan ontlopen, is vrij van branden’, verklaart hij dit vervolgens toch vooral uit het feit dat de handel is stilgevallen en er op de beurs toch niets te doen is. De bronnen vermelden ook zelden dat er iemand op een buitenplaats is gestorven vanwege de pest. Dat zou je wel verwachten als de mensen zich daar verzameld hadden om de ziekte te ontvluchten. De stand van de medische kennis was tenslotte dusdanig, dat besmetting nauwelijks te voorkomen was.

We komen slechts tegen dat Franse en Duitse soldaten pestslachtoffers in 1583 in de kruidentuin van huis Weleveld begroeven en dat Margareta Schele aan de pest overlijdt in het huis van haar broer, Schelenburg. Een laatste voorbeeld is Elisabeth te Lintelo, die op De Heest bij Lochem overlijdt. Alle andere sterfgevallen gelieerd aan de pest in bijvoorbeeld de familiechroniek van Sweder Schele uit het einde van de zestiende en begin zeventiende eeuw, betreffen de steden.

REMEDIE TEGEN DE PEST

De meeste mensen die voor de pest op de vlucht waren geslagen, vestigden zich in nabijgelegen steden. Dat blijkt uit verslagen van stadsbesturen, die boodschappers uitstuurden om de absenten te sommeren hun werk weer op te nemen. Er was bovendien een felle discussie gaande over het nut van vluchten. Artsen waren overtuigd van het besmettingsgevaar en iemand als Johan van Beverwijck raadde in zijn pamflet ‘Bericht van de pest’ uit 1636 dan ook aan om te vluchten. Ook op de Leidse universiteit zag men de vlucht als beste oplossing: ‘Vreest water, vuur of pest, Licht je hielen, ’t is je best’ werd gedicht. Hoe die besmetting precies verliep, was onbekend. Bovendien waren predikanten en met hen vele gelovigen, het daar hartgrondig mee oneens. De pest was een gesel van God en kon niet worden ontlopen. Veel mensen geloofden, net

Het huis De Heest bij Lochem, waar Elizabeth te Lintelo in de zeventiende eeuw aan pest overlijdt. Foto A. Speelman

als nu, de experts niet en wachtten het gebeuren gelaten af. Ze zochten hun heil bij huismiddeltjes, gebeden en het branden van pektonnen om de lucht te zuiveren. Bovendien werd ook het platteland bezocht door de ziekte en bood een vlucht dus niet per definitie een oplossing. Tijdgenoot P. van Godewijck beschreef in zijn gedicht ‘Remedie voor de Pest’ uit 1636 dat behalve stedelingen ook de boeren huis en vee verlieten op de vlucht voor de pest. Een buitenplaats als remedie noemt hij niet.

HOFDICHTEN

Buitenplaatsen als quarantaineoord: als dat werkelijk zo’n centrale functie is, verwacht je dat thema zeker in de buitenplaatslyriek bij uitstek, het hofdicht. In die gedichten, populair vanaf de zestiende eeuw, wordt het leven op een hof, een buitenplaats, in hoogdravende woorden bezongen. Als contrast diende altijd de stad, waar alles zoveel onaangenamer was dan op de buitenplaats. Echter, ook hier geen woord over ziekte en epidemieën. De stad wordt op allerlei manieren zwart gemaakt, maar over ziekten gaat het nauwelijks. Juist een dodelijke epidemie zou het verschil tussen het ‘gezonde’ buitenleven en de stad extra diepte hebben gegeven. Als het over gezondheid gaat, dan beschrijven de hofdichters vooral de mentale en emotioneel helende effecten van het verblijf in de natuur, als contrast tot de hectiek en de zakelijke beslommeringen in de stad. Dezelfde motieven eigenlijk waarom wij nog steeds de natuur opzoeken: ontstressing en gezonde buitenlucht. Dat wordt bijvoorbeeld duidelijk in de gedichten van ‘vader’ Cats (midden zeventiende eeuw) over zijn buitenplaats Sorghvliet (nomen est omen!), waar hij zelfs waarschuwt dat het verjongend effect van het natuurleven grijsaards opnieuw energie geeft om jonge maagden te verleiden, en ook uit het in 1771 uit het Duits vertaalde bundeltje opstellen over het zomerbuitenleven van de vermaarde tuinarchitect Christian Hirschfeld. Die ergert zich zelfs aan het feit, dat veel stadsbewoners in plaats van te genieten van de rust en het gezonde eten, zich ook op hun buitenplaats van copieuze maaltijd naar schranspartij slepen en de rest van de dag alleen nog maar in een stoel kunnen hangen. Over epidemieën spreken deze ervaringsdeskundigen in het geheel niet. Ook het beroemde *Den Nederlantsen hovenier* (1670) van Jan van der Groen, de hovenier van Willem III, rept niet over epidemieën. Wel geeft Van der Groen, net als andere bronnen zoals de eerdergenoemde Pieter de la Court, aan dat de gezonde lucht van de buitenplaats bevorderlijk is voor de spijsvertering, hoofdpijn verdrijft en goed is tegen kortademigheid. Dat heeft vooral te maken met het voedsel: eenvoudig en niet te vet of overdadig, en op gezette tijden genuttigd. Ook hier lijkt het dus eerder om fysieke gevolgen van psychische onrust dan om somatische aandoeningen te gaan.

De stad wordt op allerlei manieren zwart gemaakt

EEN VEILIG OORD?

Wanneer de aanleg van buitenplaatsen mede ingegeven was door het ontlopen van de ziekten die in de steden zo welig tierden, dan zou je verwachten dat er al voor 1600 flink wat buitenplaatsen waren ontstaan en dat de oudere kastelen eveneens als toevluchtsoorden zouden hebben gefunctioneerd. Drukke steden bestonden tenslotte al sinds de late middeleeuwen in de Nederlanden. Niet alleen Vlaamse steden als Gent en Antwerpen, maar ook Utrecht, Dordrecht en Leiden hadden tienduizenden inwoners die relatief dicht op elkaar leefden. En ook daar braken al in de veertiende eeuw besmettelijke ziekten uit. Toch komt het verschijnsel buitenplaats pas in de loop van de zestiende eeuw op en zijn we over kastelen als vluchtoord voor ziekten in deze tijd evenmin uitbundig geïnformeerd. Sterker nog, kastelen bleken vaak juist minder aantrekkelijke oorden vanuit gezondheidsoogpunt. Ruurlo waar de pest toch toesloeg, laat dat goed zien. Als het tenminste de pest was: het feit dat schoon drinkwater een belangrijke rol speelde, lijkt eerder te wijzen op tyfus of cholera. Er zijn nog wat kanttekeningen te plaatsen bij het Ruurlose verhaal. In leenregisters noch stambomen komt een Dirk van Roderlo voor, bovendien is de naam Dirk nergens verbonden aan die familie. Hoofdbron lijken de romantische werken van de negentiende-eeuwse lokale historici

Nicolas Poussin, *Et in Arcadia Ego*. Musée du Louvre. Foto Wikimedia

Huis te Riviere, ca. 1570-1573. Op dit kasteel verloor Johan van Matenesse vijf kinderen aan tyfus. Vervaardiger onbekend, olieverf op paneel, 59,0 x 81,5 cm. Collectie Stedelijk Museum Schiedam. Foto Tom Haartsen

Hendrik Odink en Kerst Zwart, waarin misschien lokale legenden zijn verwerkt. Zo komt de voornaam Dirk wel veelvuldig voor bij de familie Van Heeckeren, de latere eigenaren van kasteel Ruurlo. Het is lastig om een oorzakelijk verband te leggen tussen de uitbraak van epidemieën en het vertrek naar de buitenplaats. Veel besmettelijke ziekten braken juist in de zomer en vroege herfst uit. Precies het seizoen waarop de adel in de late middeleeuwen en de burgerij vanaf de zeventiende eeuw zich terugtrok op het platteland. Kortom: werden kastelen en buitenplaatsen gebruikt als toevluchtsoord in tijden van ziekten? We weten het niet, goede onderbouwing ontbreekt nog. De tweede vraag is hoe veilig kastelen en buitenplaatsen eigenlijk waren in tijden van epidemieën. Het verhaal van Ruurlo, waar of niet, is een waarschuwing. Op andere buitenplaatsen zijn ook vermeldingen van sterfgevallen aan de pest. Ook andere ziekten sloegen ertoe. Het leven van Johan van Matenesse, de kasteelheer van het Huis Riviere laat dat zien. Hij verloor in het midden van de zeventiende eeuw vijf kinderen aan de tyfus. Het platteland werd niet gespaard voor ziekte en epidemieën. In die zin is het schilderij van Nicolaas Poussin een goede weergave van de geleefde werkelijkheid. Ook in Arcadië is de dood.

ITA's Decamerone

Het Internationaal Theater Amsterdam (ITA) o.l.v. Ivo van Hove nam het initiatief om de *Decamerone* opnieuw voor te lezen tijdens de lock-down. Als ode aan het leven hebben de afgelopen weken acteurs uit het Nederlandse theater dagelijks een ander verhaal uit Boccaccio's *Decamerone* voorgelezen. ITA is de nieuwe naam voor de fusie tussen de Stadsschouwburg en Toneelgroep Amsterdam. Via de website kunt u de vertellingen terugluisteren en zien: <https://ita.nl/nl/episodes/itas-decamerone/765119/> of via de site van de VPRO <https://www.vpro.nl/programmas/mondo/video/de-decamerone.html>

VERDER LEZEN

David Beck, *Spiegel van mijn leven, een Haags dagboek uit 1624* (Hilversum 1993)
P. de la Court van der Voort, *Byzondere aenmerkinge over het aenleggen van prachtige en gemeene landhuizen, lusthoven, plantagiën en aenklevende cieraden* (1736)
A. Karlen, *Man and Microbes. Disease and Plagues in History and Modern Times* (New York 1995)
L. Noordegraaf en G. Valk, *De gave Gods. De pest in Holland vanaf de late middeleeuwen* (Amsterdam 1996)
P.A.F. van Veen, *De soetichheydt des buyten-levens vergheleschapt met de boucken* (Den Haag 1960)
Willemien B. de Vries, *Wandeling en verhandeling: De ontwikkeling van het Nederlandse hofdicht in de zeventiende eeuw (1613-1710)* (Hilversum 1998)

HOEKSTRA BEDRIJFSHYGIËNE

- Voor particulieren en bedrijven
- Warmtebehandeling
- Zwambestrijding (huiszwam, kelderzwam)
- Ongediertebestrijding (muizen, kakkerlakken)

NIEUW!

- Houtworm- / boktorbestrijding d.m.v. gassing met Sulfurylfluoride (tast de ozonlaag niet aan)

Specialist in warmtebehandeling tegen houtaantastende insecten

Riperwei 23 | 8406AL Tijnje | T (0513) 52 98 99
F (06) 54 21 18 98 | F (0513) 52 98 38

www.hoekstrabedrijfshygiene.nl

ATELIER KONINGSBLAUW

- RESTAURATIE HISTORISCHE BINNENRUIMTEN
- WAND EN PLAFOND-SCHILDERINGEN
- BLADGOUD, HOUTEN MARMERIMITATIES
- KLEURONDERZOEK EN ADVIES

TEL: 06 250 783 55
INFO@ATELIERKONINGSBLAUW.NL
WWW.ATELIERKONINGSBLAUW.NL

AANGESLOTEN BIJ RESTAURATOREN NEDERLAND EN A.R.A

an|no'85
ANTIEK & INTERIEUR

Een adres voor liefhebbers

Originele meubelen, spiegels, kroonluchters enz. enz.
Tevens ruime collectie handgemaakte lederen fauteuils en zitbanken.

Op zoek naar een passende invulling van uw interieur?
Laat u inspireren...

www.anno85.nl

Breda, Reigerstraat 2 / hoek Kasteelplein, tel. 076-5211050

herbestemming Oranjerie Hydepark

van
hoogevest
architecten

www.vanhoogevest.nl

Langs sprengenbeek en hunebed naar het Noorden

DEEL

4

Jan Holwerda
en Yme Kuiper

Op reis met het echtpaar Scheltema in de zomer van 1799

In de zomer van 1799 maakte het echtpaar Taco en Jacomina Scheltema-van Nijmegen een zes weken durende reis door de Bataafse Republiek. In haar reisjournaal heeft Jacomina de route gedetailleerd bijgehouden. Wat direct in het oog springt is het grote aantal van bijna veertig buitenplaatsen dat onderweg werd bezocht. In een serie afleveringen in *Het Buiten* volgen we het pasgetrouwde stel op hun reis. Wie zou in Coronatijd niet eens hun reis willen overdoen?

Liefst tien dagen verblijft het echtpaar in het Gelderse Velp. Van hieruit wandelen ze langs vele buitenplaatsen in het Gelders Arcadië. In deel 3 waren het de buitens ten oosten van die plaats, nu lopen we met ze mee in het gebied ten noorden en westen van Arnhem. Daarna reizen ze af naar het noorden van het land.

ROSENDAEL

Na het ontwaken op 14 juni regent het, maar 's middags is het droog en begeven Taco en Jacomina zich richting kasteel Rosendaal. De route bekoort het oog. Het beekdal waar bomen met takken van 'een verbazende lengte over de beek nederbuigen', de bergen, het bos en de 'schoone gezigten' zijn adembenemend. Ze zullen hier door het beekdal bij en de beboste hellingen van De Koningsberg ten zuiden van het kasteel getrokken zijn. In 2016 is dit parkbos hersteld naar een oorspronkelijk ontwerp van veel later datum, namelijk een ontwerp van de tuinarchitect Dirk Watzel (1833-1906). Sindsdien kent dit terrein opnieuw 'schoone gezigten'.

'Geldersche Toren', voor de verbouwing tot neogotische toren, 1886. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

'Klein Zwitserland', ten noorden van de vijvers van kasteel Rosendaal, rond 1900. Gelders Archief

De volgende dag is het weer niet veel beter, maar dat verhindert de Scheltema's niet naar kasteel Rosendaal te gaan. De reputatie van dat kasteel was toen al groot. De parkaanleg 'is zeer schoon, dog in een ouderwetsche zeer kostbaare smaak aangelegt'. De verlandschappelijking van de oude geometrische tuinen zou pas decennia later plaatsvinden. De smaak van het echtpaar was kennelijk 'modern'. Bij het bezoek ziet het echtpaar nog de vijf elkaar opvolgende geometrische vijvers, met 'een menigte van sprongen'. Vijvers die 'door middel van pypen onder de grond' zijn verbonden. 'Jammer was het voor ons dat door de afwezenheid des Hr van Rozendaals dit alles buiten werking moest blijven'. De tegenwoordig ook nog zo bekende schelpengalerij kon niet worden bezocht, 'dewyl dit nog als in zyn winter gewaad, en met planken overdekt was'. Tja, als de heer zelf niet *buiten* is, dat wil zeggen op het kasteel aanwezig is, hoeft een en ander die zomer niet uitgepakt te worden. Wanneer ze verder doorlopen komen de bezoekers in het noordelijk gelegen parkdeel, dat wij nu kennen als de Zwitserse partij of Klein Zwitserland. Waar veel rond kasteel en vijver door Jacomina tot 'kostbaar en styf' is bestempeld, beschouwt ze hier 'alles natuur'. Vanaf een hoogte kijkt ze met haar man in een 'ontzagge-lyke diepte waarin een beek vloeyd, [en] waar over een weynig hooger een smalle brug' ligt. Beneden hebben ze 'een gezigt in deze bergkloof'. Het is alsof ze niet in de Republiek zijn, maar zich tussen de 'Saxsiche en Rhyn gebergten' bevinden.

De volgende attractie is de 'Draayton'. Een groot model regenton met een opening en een rieten dakje. Het geheel kon draaien zodat men altijd uit de wind kon zitten. Het daarachter gelegen bos beleeft het echtpaar als 'nooyt haast door menschen bezogt en geheel geschikt om een Romaneschke ziel wensch te verschaffen'. En wat is een park zonder hermitage in deze tijd? Voorbij deze attractie stuiten ze dieper in het bos op een monument dat is opgericht 'ter dagtenis van twee zoonen des Heere van Rozen-daal, welke in de bloey hunner jaaren gestorven zyn'.

'Angerestein' met de watersprongen, na 1802. Gelders Archief

Het verwoeste graf van Joan Derk van der Capellen, 1788. Rijksmuseum Amsterdam

Het bestaat uit twee bomen waarvan het bovenste deel weggekapt is, 'hier door zinspeelende op de dood dezer Heeren'. Plotseling is de afwezigheid van de heer van Rosendaal begrijpelijk geworden. Weer op de weg terug constateert Jacomina dat ze vier uur lang over het landgoed hebben gewandeld voor ze 'om half drie uren moede, en hongerig' weer in hun logement terugkeren.

OOSTERBEEK

De dag erop is een zondag. Het paar vertrekt in een rijtuig, richting Oosterbeek. Hier wordt de buitenplaats Oorsprong bezocht. Deze is rijk aan water door de altijd lopende sprengenbeek en de vijf vijvers waarbij het water via cascades van de ene in de andere loopt. Ook is hier weer een kluizenaarshut en 'een grot, waar men het water over zig heen ziet storten'. Haar ver- en bewondering uit Jacomina op de haar bekende wijze: 'deze plaats [is] zeer schoon, en leverde voor my zeer vreemde gezigten op'. Taco wordt met name enthousiast bij de sprengkop, daar waar de sprengenbeek zijn oorsprong vindt. Daar 'is alles woest, en met hoogtens, en dieptens, doorsneden, waar tusschen het water, in een smalle beek vliet'. Wie tegenwoordig Laag Oorsprong bezoekt, vindt al de genoemde onderdelen terug, met uitzondering van de hermitage. De grot was een huisje waar het beekwater over de zolder stroomde en aan de voorzijde voor het huisje langs naar beneden stortte. Dit grothuisje is in 2008 hersteld; in beton, zwaar, ietwat plomp en – kennelijk – voor de eeuwigheid. Een buitenhuis trof ons duo niet aan en wij tegenwoordig ook niet. In WO II is het later gebouwde landhuis verwoest. Alleen de recent herstellde fundering geeft de contouren nog aan.

Volgende locatie: Den Hemelschen Berg. Ook daar is het huis in WO II verwoest, maar is het uitzicht vandaar tot over de Betuwe er nog. Hoe anders was dat ten tijde van Taco en Jacomina. Zij constateren dat 'het Huis dat op deze plaats staat, is niet dan tot een zomerverblyf geschikt, en heeft geen gezigt dan op de plaats'. Tot slot bezoeken ze het logement De Koude Herberg. Nog steeds kun je daar terecht. Rond 1800 was het er 'zeer morsig', als we Jacomina mogen geloven.

Egbert van Driest, *Boerderij te Eext*, 1755-1818. Rijksmuseum Amsterdam

Deze plaats [is] zeer schoon, en leverde voor my zeer vreemde gezigten op

ARNHEM

Na de lunch in logement De Arend te Arnhem is er het bezoek aan Klarenbeek. Dat heeft 'een groot getal van sprongen, en waterwerken'. Oppassen om niet nat te worden! En weer verder. Er valt hier veel te bezien. Of zoals Jacomina het treffend uitdrukt: 'Van daar vertrokken wy weder na een ander Buiten, zoo dat wy veel over eenkomst hadden met een Doctor, die gedurig van zyn rytuig stapt, om een patient te bezoeken.' *Hop on, hop off* heet dat tegenwoordig in de toeristische branche. Volgende stop: Angerenstein. Daar treffen ze waarachtig Friese bekenden van Taco uit Harlingen aan, de broers Jacobus Sjoerds en Jan Hannema, met hun vrouwen.

Deze vertrekken na ‘eenige woorde wisseling, en veele wenschen van goede reys, en welle varen’. Op Angerenstein zijn het opnieuw de vijvers en de sprongen (‘welke by aanhoudenheyd springen) die de aandacht trekken. Net als Rosendael nu, kende Angerstein toen bedriegertjes. De volle dag wordt afgesloten met een bezoek aan de ‘draayberg, ook wel de toren van Babel geheeten’. Deze gaat men ‘in de ronde op en onmerkbaar op, van daar heeft men een uytgestrekt, en aangenaam gezigt.’ Vermoedelijk bevonden ze zich hier op de Kapellenberg ten zuidoosten van het kasteelpark Rosendael. Ook nu nog voert een als een spiraal aangelegd pad om de berg naar de top. Dit bezoek sluit niet alleen de dag af, maar ook het tiendaags verblijf in Velp. Jacomina blikte tevreden terug: ‘wat de aangenaamheid der wandelingen, en fraayheyd der gezigten betreft, [zullen we] het nergens beter (...) aantreffen.’

NAAR HET NOORDEN

Donderdag 21 juni verlaten de Scheltema’s om zes uur ’s morgens Velp. Ze reizen over Middachten, Dieren, Spankeren, de Gelderse Toren, Brummen en Zutphen naar Deventer. Bij Gorssel passeren ze het monument ter nagedachtenis van de patriot Joan Derk van der Capellen tot den Pol (1741-1784), ‘het welk thans in een steenhoop verandert is.’ Dat gebeurde in 1788, bij een Oranjefurie. Na een lunch in Deventer spoedt het echtpaar zich voort over Olst en Wijhe naar Zwolle, ‘door een schoon landschap aan de kant der Ysel’. De volgende dag wordt een en ander in Zwolle bezichtigd en gewandeld even buiten de stad, ‘waar wy eenige niet onaardige wandelingen vonden, egter meest al uyt regte laanen bestaande’. Nee, de formeel stijl is echt uit de tijd voor het duo. ’s Middags rijdt het paar langs het Zwarte Water op Hasselt aan. Hier steken ze met de pont over en via Zwartsluis komen ze in Meppel. Ze overnachten hier

en de dag erop gaat het echtpaar via De Wijk naar Echten. Met veel moeite weten ze aldaar de tuin-knecht te bewegen Huis te Echten te tonen: ‘het voldeed in geenendeelen aan de moeyten, zynde Huis, en plaats, beyden even zeer vervallen, en zeer weynig aan te zien.’ Maar snel verder. Over Koekange naar Hoogeveen, langs de Vaart waar ze een ‘ontzaglyk aantal turfscheepen ontmoeten’. De aldaar gestichte veenkolonie trekt de aandacht van het echtpaar. Na een overnachting is Beilen de volgende pleisterplaats. Aldaar krijgen ze ‘tot ons middagmaal, een kom met Rystenbry, halfgaare graauw erten, een bedorve koetong, en by na oneetbaar brood, de morsigheid hier by geroken, was oorzaak wy niet hard toe te tasten, en het geen door het gezigt der slaapplaatsen welk in ons vertrek ware, niet verbeterd werd.’ Een bekende ervaring die in ieder romantisch reisverslag thuishoort. Zonder gruwelen, slecht eten, smerigheid en slechte reiservaringen heb je niet gereisd.

Zonder gruwelen, slecht eten, smerigheid en slechte reiservaringen heb je niet echt gereisd

TYPISCH DRENTHE

In het Drentse komen we meningen tegen die passen bij de kunstzinnige achtergrond van zowel Jacomina als Taco. Jacomina schrijft over De Wijk, Wijster, Beilen en gelijksoortige plaatsen dat ze jaarlijks door ‘Hollandsche Landschapschilders bezogt [worden],

Taco Scheltema,
'Huine bed in Drenthe
bij Exter moolen', 1799,
Atlas van Stolk

De havezate
Huis te Echten
bij het Drentse
dorp Echten.
Foto Fred
Vogelzang

om hier na de natuur te tekenen’. Om dan vervolgens te schrijven: ‘wat schoon, of belangryks, zy evenwel vinden in die vervalte hutten, en Drentsche morderien, wil ik gul bekenne, my veel te geleerd te zyn.’ Wat haar betreft, ‘ik kan die heere kunstenaars verzekeren, dat ik met het gezigt dezer vervalte hutten meer als voldaan waar, en haar alzo nooit in myn kamer in schildery afgebeeld zoude willen ophangen.’ Een vrouw met een eigen mening.

Op weg naar Kloosterveen stoppen de Scheltema’s om enige grafheuvels te bezoeken en na ‘drie uren in een rook van t’veen branden’ gereisd te hebben bereiken ze de nieuw gestichte kolonie Kloosterveen. Na een overnachting aldaar komen ze aan in Assen, met zijn ‘zeer goede zelf fraaye huizen, en dennebosch en aangename wandelingen’. Na de lunch rijdt het echtpaar naar Rolde. Daar bezien ze ‘twee Hunne bedden de zelve bestaan uyt groote steenhoopen waarvan de onderste over einde staan, en van andere overdekt zyn’. Ze zijn groot en zwaar die stenen, maar anderszins ‘merkwaardig’ vindt het duo een hunebed niet. In Eext volgt een inspectie van de in 1756 bloot gelegde grafkelder. Eext heeft daardoor inmiddels in de kunstwereld landelijke bekendheid gekregen. Jacomina tekent vermoedelijk aan wat Taco haar hier vertelt. ‘Eext is het geliefde plaasje, van de landschapsschilder van Drielst van Amsterdam, en in navolging van hem van veele jonge schilders van daar, en om leggende kwartieren, uyt Groningen gaan jaarlyks een trits schilders’.

Na Eext volgt Zuidlaren waar een middag maal bestaande uit ‘opgewarmde zultboone, aardappelen, en grauwe erwten door elkander gekneed... in een weynig worst en zeer slegt brood’ duur wordt betaald. Tja, eten in Drenthe. Via ‘Anne, Midde-laaren, Noodlaaren, Haren, en Helpen’ komt de stad Groningen in zicht. Wat valt daar te zien?

VERDER LEZEN

J.C. Bierens de Haan, *Rosendael. Groen hemeltjen op aerd* (1994)
Bert Gerlach en Eveline Koolhaas-Grosfeld, *Egbert van Drielst: 1745-1818* (1995)
Wim Meulenkamp, De Diogenes-ton als tuinornament in Europa aan het eind der achttiende eeuw, *Cascade bulletin voor tuinhistorie* 20 (2011) nr. 1
A.G. Schulte en C. J.M. Schulte-van Wersch, *Monumentaal groen. Kleine cultuurgeschiedenis van de Arnhemse parken* (1999)
Elyze Storms-Smeets (red), *Gelders Arcadië. Atlas van een buitenplaatsenlandschap* (2011)

PRAKTISCHE INFORMATIE

Kasteel en park Rosendael (Rozendaal) zijn tegen entree toegankelijk. Laag Oorsprong (Oosterbeek), Hemelse Berg (Oosterbeek), Klarenbeek (Arnhem), Angerenstein (Arnhem) en de Kapellenberg (Velp) zijn allen vrij toegankelijk. De tuin rond het Huis te Echten (Echten) is toegankelijk voor het publiek. De route naar het noorden kan aan de hand van genoemde plaatsen en met een oude kaart in de hand worden afgelegd.

Bij nader inzien, de Nederlandse buitenplaats

Tussen herinnering,
vergetelheid en ongemak

De oratie van prof.dr.
Hanneke Ronnes
in hoofdlijnen
samengevat door
Merel Haverman

In november 2019 hield prof.dr. Hanneke Ronnes haar oratie als bijzonder hoogleraar Historische Buitenplaatsen en Landgoederen in de aula van de Rijksuniversiteit Groningen. Haar betoog eindigde zij met de oproep om het onderzoek meer te richten op de betekenis van de buitenplaats voor eigenaren, personeel, bezoekers en voorbijgangers: 'De buitenplaats als vage herinnering, plek van macht, ongelijkheid, afgunst, kunstzin, of allemaal tegelijk'. Woorden die wij niet associëren met de buitenplaats en die duidelijk afwijken van de buitenplaatsliteratuur in onze boekenkast. De Nederlandse buitenplaats tussen herinnering, vergetelheid en ongemak.

Detail Nieuwe kaart
van Loenen, vervaardigd
door C.C. van Bloemswaert,
ca. 1740. Collectie Universiteits-
bibliotheek Vrije Universiteit
Amsterdam

HISTORISCHE AMNESIE

Ronnes startte haar betoog met de volgende vergelijking: ‘De *Burgen* en *Schlösser* in Duitsland, de *castles* en *country houses* in Engeland en de *manoirs* en *châteaux* in Frankrijk passen naadloos in het nationale historische discours van deze landen. Het kasteel is het pars pro toto van de Duitse middeleeuwen; voor Groot-Brittannië geldt dat “Englishness”, het veronderstelde wezen van Engeland, sterk verbonden wordt met *the country house*; in Frankrijk behoren kastelen, paleizen en buitenplaatsen eveneens tot het hart van het nationale *patrimoine*. Het Nederlands erfgoed daarentegen: dat zijn de grachtenpanden van stedelijke regenten, VOC-handel in porselein en specerijen, zeventiende-eeuwse schilderkunst, en inpolderingen en molens. Het kasteel en de buitenplaats hebben nauwelijks een plek in ons nationaal geheugen.’

De buitenplaatscultuur van de zeventiende en achttiende eeuw mag inmiddels opgenomen zijn onder ‘Buitenhuizen’ in de *Canon van de Nederlandse geschiedenis*, heel bekend met dit fenomeen is het doorsnee publiek niet. Dat de buitenplaats in Nederland in vergetelheid is geraakt is eigenaardig volgens Ronnes. Aan de hand van kaarten, beeldmateriaal en passages uit reisverslagen toont zij dat buitenplaatsen in de late zeventiende en achttiende eeuw in sterke mate het Nederlandse landschap domineerden en dat de buitenplaatscultuur door zijn ongekend grote schaal, ook in de ogen van buitenlandse reizigers, een indrukwekkend fenomeen was. Meteen buiten de steden lagen nuts- en siertuinen met tuinhuizen en verder weg de grotere buitens. Een Fransman die aan het begin van de zeventiende eeuw van Delft naar Den Haag reisde, zag overall waar hij keek buitenplaatsen: ‘Tout y est plein de maisons de plaisance, de promenades & de jardins délicieux’. Dat deze dominante, bloeiende buitenplaatscultuur amper deel uitmaakt van ons collectief geheugen komt door ‘twee grote perioden van vergeten: de laatste decennia van de negentiende eeuw en de tweede helft van de twintigste eeuw’, aldus Ronnes. Zowel de eerste als de tweede periode wordt ingeluid door sloop en destructie van buitenplaatsen. Had dit in de negentiende eeuw nog te maken met de politieke en economische toestand, smaak, onderhoudskosten en bouwvalligheid van vele huizen, tijdens de Tweede Wereldoorlog werden 222 Nederlandse kastelen en buitenplaatsen ernstig beschadigd of vernietigd. Ons huidige beeld is daarom zeer fragmentarisch, waar ‘één huis soms de herinnering levend moet houden aan een heel buitenplaatsenlandschap’.

Niet alleen de buitenplaats zelf, maar ook het beeld en de herinnering aan de buitenplaats verdween naar de achtergrond. In de tijd van de Republiek werden buitenplaatsen nog als ‘modern’ gezien, maar in de negentiende eeuw kwamen ze in toemende mate te staan voor een conservatieve, zelfs antimoderne levenshouding. Toen in Nederland de historische canon werd geformuleerd, was de buitenplaats als cultuurverschijnsel al over zijn

hoogtepunt heen. Na de Tweede Wereldoorlog was er nauwelijks aandacht voor onderzoek naar elites, buitenplaatsen en kastelen in de academische wereld. In tijden waarin democratisering erg belangrijk was, werd de elite als studieobject taboe. Een van de weinige uitzonderingen op de regel was Henri van der Wyck, die zijn onderzoek naar buitenplaatsen combineerde met zijn strijd voor hun behoud.

HET HUIDIGE ONDERZOEKSVELD

Afgedaan als elitaire relict verdween de buitenplaats verder uit beeld van wetenschappers, met als gevolg een achterstand in kennis, onderzoeksmethoden en -theorievorming ten opzichte van omringende landen zoals Engeland en Duitsland. Pas in de jaren tachtig komt het onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen aarzeland op gang. Ondanks Van de Wycks pleidooi voor de ensemblebenadering van de buitenplaats, is het vakgebied inmiddels onhandig opgesplitst in ‘rood’ (gebouw) en ‘groen’ (tuin/park). Daarnaast is veel onderzoek nog steeds voornamelijk inventariserend en

Buiten de singels van steden lagen de eerste tuinen, zoals te zien op de “Kaarte van den Alkmaarder Houte, met de daar in liggende Woon en Tuin huizen, Plezier en Warmoeziers tuinen, Boom en Bloem kwekerijen, Boerewoningen, Landeryen, enz.”, vervaardigd door A. van Panders, 1765. Collectie Regionaal Archief Alkmaar

Via delpher.nl zijn vele advertenties te vinden over de sloop van buitenplaatsen. Advertentie uit *Opregte Haerlemsche Courant*, eerste helft negentiende eeuw

beschrijvend en wordt opgedane kennis nauwelijks in een breder perspectief geplaatst. Punten van kritiek die Ronnes al in 2013 op papier heeft gezet. Sindsdien is er weinig veranderd: ‘Met uitzondering van een klein corpus van gedegen proefschriften en academische werken, houden publicaties over kastelen en buitenplaatsen vaak het midden tussen publiksboeken en wetenschap. Hoewel er gedegen studie ten grondslag ligt aan deze boeken, haken ze niet aan bij huidige academische debatten ten aanzien van methodologie, theorie en epistemologie. Boekomslagen verraden een veelal onkritische, nostalgische omgang met het kasteel en de buitenplaats. Terugkerende titelwoorden zijn: ‘verrukkelijk’, ‘schoonheid’, ‘smaak’, ‘paradijs’, ‘begeerlijk’, ‘parel’ en ‘Arcadië’. Wat we dringend nodig hebben is een beweging van monografie naar synthese, van inventarisaties naar narratieven, van het relatiegeschenk of koffietafelboek naar literaire non-fictie op de wijze waarop auteurs als Marita Mathijssen, Luuk Kooijmans, Auke van de Woud het verleden voor het voetlicht brengen – voor het ‘buitenleven’ in de achttiende eeuw bestaat er in dat genre weinig tot niets. Pas als de bezoeker een verleden kan bedenken bij een huis, een park, een site, krijgen deze plekken museale zeggingskracht.’

KNIEVAL VOOR DE COMMERCIE

De eenzijdige benadering geldt niet alleen voor de academische wereld en de daaruit vloeiende literatuur, maar ook voor gemusealiseerde buitenplaatsen en kastelen. In haar oratie haalt Ronnes als voorbeeld een in samenwerking met Leon Wessels verricht onderzoek aan naar de websites van

Eén huis moet soms deherinnering levend houden aan een heel buitenplaatsenlandschap

gemusealiseerde kastelen en buitenplaatsen. Hieruit blijkt dat in vergelijking met landen als Frankrijk, Duitsland en Engeland websites van Nederlandse gemusealiseerde kastelen en buitenplaatsen veel minder aandacht besteden aan geschiedenis, architectuur en interieur. Uit financiële noodzaak staan commerciële activiteiten van halloween tot (kerst)markten vaak centraal, hoewel er ook allerlei tentoonstellingen, lezingen en historische concerten worden gehouden. Om meer (buitenlandse) toeristen te trekken zijn het Muiderslot en Het Loo respectievelijk omgedoopt tot ‘Amsterdam Castle’ en het ‘Versailles van Amsterdam’.

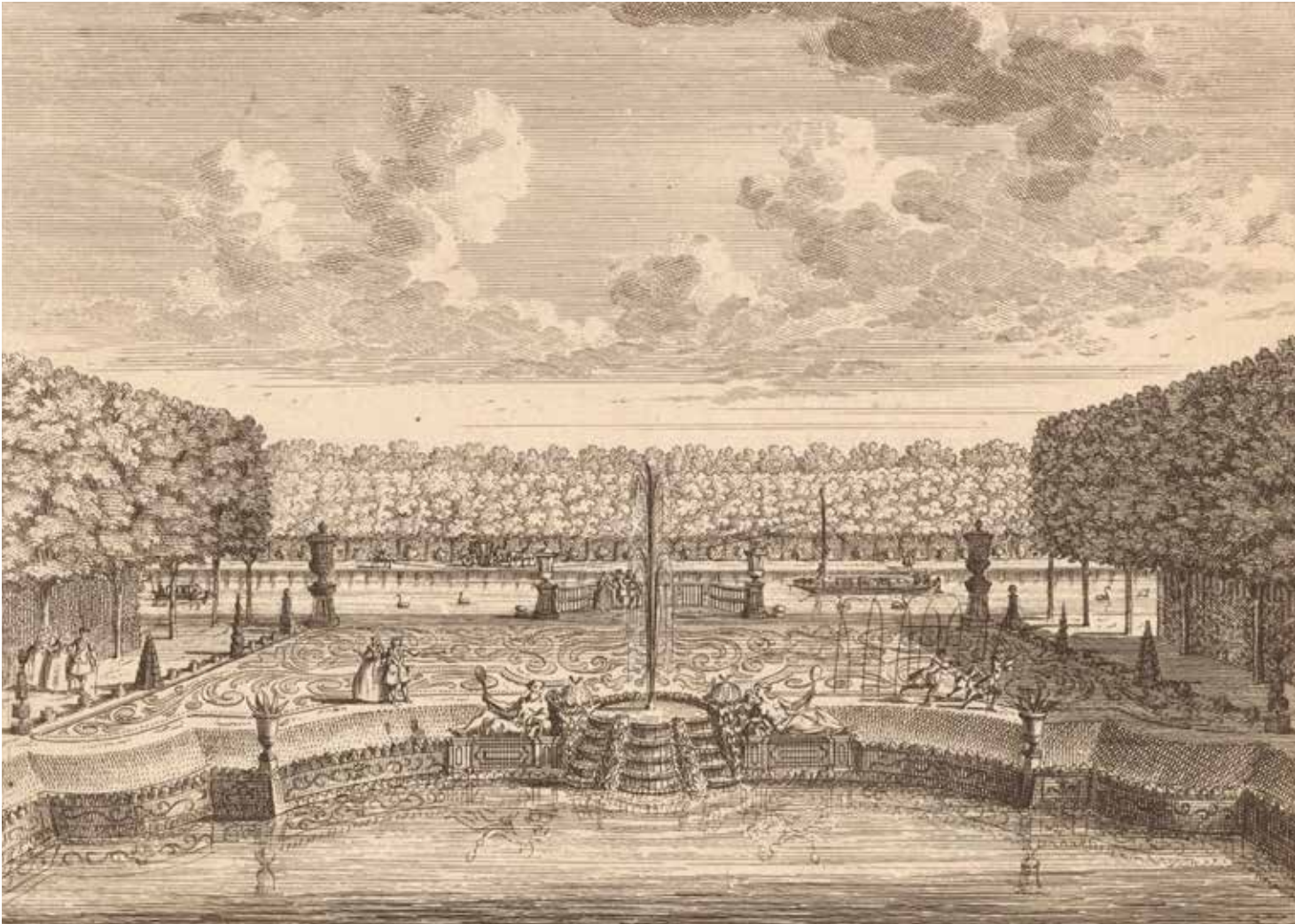
In tegenstelling tot stedelijke musea zoeken kasteelmusea maar weinig aansluiting bij debatten over het museum en citizenship, herinneringslandschappen, trauma, auteurschap, inclusiviteit en dissonant erfgoed of bij thema’s als de Tweede Wereldoorlog en slavernij. Hoewel door het vieren van 75 jaar vrijheid dit jaar al meer aandacht is voor de

Detail van een kaart met daarop in groen de nog aanwezige en in rood de verdwenen buitenplaatsen, kastelen en landgoederen in Noord-Holland. Kaart ontwikkeld door Steunpunt Monumenten en Archeologie Noord-Holland, via <https://kaarten.mooinoord-holland.nl/viewer/app/SMA>

Tweede Wereldoorlog in deze musea, besteden zij in scherp contrast met stedelijke musea en Britse buitenplaatsmusea weinig tot geen aandacht aan de relaties van eigenaren met koloniën en slavernij. Relaties die volgens Ronnes nader onderzoek verdienen. Als voorbeeld behandelt zij een prent geplaatst op de website van Paleis Het Loo bij een artikel ‘Beleef de tuin zoals Willem en Mary’ met als bijschrift ‘de brede wandelpaden in de tuin waren zeer geschikt voor dames met wijde jurken’. Fascinerender dan de dames vindt Ronnes de zwarte jongen die prominent op de voorgrond staat afgebeeld; een van de conservatoren van Het Loo plaatste overigens de prent juist wel op een online platform over zwarte bedienden dan wel slaven op buitenplaatsen.

Ronnes vraagt of wij ‘een zekere knieval voor de commercie, een neiging tot conservatisme en een hang naar nostalgie de kasteel- en buitenplaatsmusea hen wel kwalijk kunnen nemen.’ Niet alleen ontbreekt het menig kasteel- en buitenplaatsmuseum aan de nodige financiën en uren, maar volgens Ronnes moeten we ook de vraag stellen op welk wetenschappelijk discours zij kunnen terugvallen.

Buitenplaatsen waren vaak voorzien van de nieuwste technische snufjes, zoals ‘bedriegertjes’, hier te zien op een prent van Huis Ter Meer te Maarssen, vervaardigd door Hendrik de Leth, ca. 1740. Collectie Rijksmuseum Amsterdam

EEN NIEUWE ONDERZOEKSAGENDA

Volgens Ronnes is de wetenschap er tot nu toe onvoldoende in geslaagd de buitenplaats als historisch fenomeen te begrijpen, te duiden en te ontrafelen. Hierbij haalt zij de Ierse archeoloog Tadhg O’Keeffe aan, die schreef: ‘There is always a limit to how intimately a castle can be known (...) but this should not restrict our enquiries to the traditional questions: how old? who was the builder?’. Ook het Nederlandse onderzoeksveld maakt zich schuldig aan een essentialistisch en empiristische onderzoeksmethode, waarin ‘de betekenis van de buitenplaats te eenzijdig, te essentialistisch, wordt geduid als statusverhogend, een bron van ontspanning, of als een investering’, aldus Ronnes. Zij noemt de onderzoeken van Rob van der Laarse en Erik de Jong om aan te tonen dat ook andere motieven, zoals politieke, op complexe wijze de trek naar buiten bepaalden.

De buitenplaats niet als decor maar als podium waar mensen actief hun leven vormgaven

Ronnes’ oratie is een oproep voor nieuwe benaderingen en onderzoeksthema’s met betrekking tot de buitenplaats. Immers, willen wij de zeventiende tot negentiende eeuw kennen dan hoort daar ook de buitenplaatscultuur bij. Banden met de stadsgeschiedenis aanhalen is daar onderdeel van; over de betekenis van de buitenplaats in relatie tot de stad is nog veel onbekend. Door met een nieuwe blik terug te gaan naar de bronnen, waaronder ego-documenten (brieven, dagboeken, autobiografieën en reisverslagen), boedelinventarissen en kasboeken kan de onderzoeksagenda verder worden ontwikkeld en ingevuld. Aan het eind van haar betoog pleit Ronnes ervoor om voortaan niet zozeer buitenplaatsen als object centraal te stellen, maar het onderzoek meer te richten op hun betekenis voor eigenaren, personeel, bezoekers en voorbijgangers. ‘De buitenplaats niet als decor maar als podium waar mensen actief hun leven vormgaven. [...] Een mentaliteitsgeschiedenis met ruimte voor het historische materiaal en historische sensaties, maar nog meer dan dat moeten we ons wagen aan een *thick description* van de buitenplaats in a *web of meanings*, om met Clifford Geertz te spreken. In plaats van de gebruikelijke hoofdrolspelers (de eigenaren), is het tijd die andere protagonisten voor het voetlicht te brengen: van voorbijgangers en bezoekers tot personeel: tutors en muzikleraren, tuinmensen, slaven, pages en stalknechten. De betekenis van de buitenplaats voor deze historische figuren staat daarbij centraal, een betekenis die persoons-, stands-, gender- en leeftijdsgebonden was, en continu aan verandering onderhevig was.’

INFORMATIE

Hanneke Ronnes studeerde geschiedenis, culturele antropologie en archeologie en promoveerde in 2005 op het proefschrift, *Architecture and Élite Culture in the United Provinces, England and Ireland, 1500-1700*, over kastelen en buitenplaatsen in de Republiek, Engeland en Ierland. Sinds 2005 is zij werkzaam bij de Universiteit van Amsterdam als docent en onderzoeker. In 2017 volgde zij prof. dr. Yme Kuiper op als bijzonder hoogleraar Historische Buitenplaatsen aan de Rijksuniversiteit Groningen.

De volledige oratie van prof.dr. Hanneke Ronnes, uitgesproken op 26 november 2019, is te lezen via: www.rug.nl/staff/h.ronnes/research

VERDER LEZEN

Hanneke Ronnes, *Architecture and Élite Culture in the United Provinces, England and Ireland, 1500-1700*. (Amsterdam, 2006)
Yme Kuiper en Hanneke Ronnes, ‘Onderweg naar nieuw onderzoek van de buitenplaatscultuur in Nederland en België. Een inleiding op het recensiedossier kastelen en buitenplaatsen’, *Virtus*, jrg. 20 (2013), pg. 128-131
Hanneke Ronnes & Bob van Toor, ‘Op bezoek bij de adel: de buitenplaats als ‘protomuseum’ vanaf de late zeventiende tot de late negentiende eeuw’, *Virtus*, jrg. 21 (2014), pg. 87-110
Hanneke Ronnes, ‘De infantilisering van kasteel en buitenplaats’, *Huis en Habitus*, (Hilversum, 2017), pg. 434-445
Hanneke Ronnes, ‘An archaeology of the noble house. The spatial organisation of 15th- and 16th-century castles and country houses in the Low Countries and the privacy debate’, *Medieval and Modern Matters*, (2020)

Een detail van de *Generale Tuyn op zij aan de Achetr gevel in Perspectief op 't Loo*, prent uitgegeven door J. Danckerts, ca. 1697. Collectie Paleis Het Loo

HET AMBACHT PORTAAL

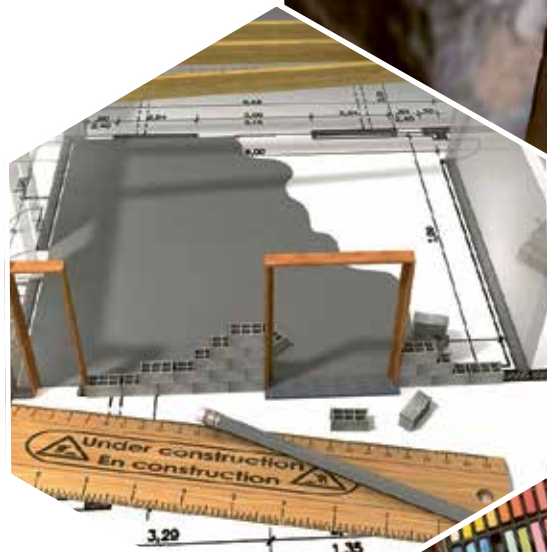

Op Het Ambacht Portaal vindt u diverse gespecialiseerde vakmensen waarbij erfgoed & ambacht centraal staat.

Deze specialisten zijn onafhankelijk maar nauw met elkaar verbonden.

Exterieur & Interieur

*Wij leveren maatwerk tot in detail.
Zowel in advies, ontwerp als in de uitvoering.*

Symposium Nederlandse Kastelenstichting en Werkgroep Adelsgeschiedenis

Zaterdag 17 oktober 2020 | Klooster OLV Ter Eem | Daam Fockemalaan 22, 3818 KG Amersfoort

Ongenode gasten

De bezetter en bevrijder op de buitenplaats

Aankomst van Mussert, leider van de NSB, bij kasteel Paushuize Utrecht, voor de receptie ter ere van zijn verjaardag; enkele leden van de NJS vormen een erewacht. (Utrechts Archief, fotograaf: Fotodienst NSB)

Sprekers

Conrad Gietman

Yme Kuiper

Ingrid Jacobs

Elyze Storms-Smeets

Moderator

Fred Vogelzang

De Tweede Wereldoorlog is van grote invloed geweest op de Nederlandse kastelen en buitenplaatsen. Honderden zijn er gevorderd voor militair gebruik, gedwongen ontruimd of geconfisqueerd. Sommige eerst door het Nederlandse leger tijdens de mobilisatie van 1939, vervolgens door de Duitse bezetter en vanaf 1944 in toenemende mate door de geallieerde bevrijders. Die geschiedenis staat centraal op de studiedag *Ongenode gasten*. Welke functies kregen kastelen en buitenplaatsen tijdens de oorlog? Wat waren

de gevolgen voor militair gebruik, gedwongen ontruiming of confiscatie? Hoe was het voor de eigenaren om huis en haard te delen met buitenlandse soldaten, als ze al niet geheel uit hun woning werden verjaagd? Wat waren de materiële gevolgen voor huis en inboedel? Na 1945 bleven veel huizen (zwaar) beschadigd achter. Voor veel eigenaren aanleiding om te besluiten hun bezit af te stoten. Het begin van een grote golf van herbestemmingen: de gevolgen van de oorlog zijn tot op heden voelbaar.

Kosten (inclusief thee, koffie en borrel)

NKS donateur/ WAG leden € 35

anderen € 45

studenten € 20

Het symposium zal gehouden worden in het Eemklooster. Het klooster biedt alle mogelijkheden om op 1,5 m van elkaar het symposium bij te wonen. Bij het aanmelden en in de pauze en bij de borrel zullen ook alle RIVM maatregelen in acht gehouden worden.

Aanmelding en informatie www.kastelen.nl/ongenodegasten2020

WWW.HETAMBACHTPORTAAL.NL

KENNISCENTRUM VOOR KASTEEL EN BUITENPLAATS

Coronatie in beeld

Stilte, leegte, drukte, afstand, looproutes, pijlen, schermen, hekjes en borden. De coronacrisis brengt veel extra werk en maatregelen met zich mee.

Kasteel Hoensbroek

De landgoedwinkel op Twickel

De orangerie van Middachten

Buigen voor de buitenplaats?

Willem Boreel van Hogelanden en de ‘knik’ in het Noordzeekanaal

Wouter van Elburg

Op de stormachtige woensdag 1 november 1876 werd in de havens van IJmuiden op sobere wijze de opening van het Noordzeekanaal gevierd. Voortaan was Amsterdam via de havens van dit nieuwe kustplaatsje direct met de Noordzee verbonden. De planning en aanleg van dit kanaal verliep erg moeizaam en met name over het tracé was veel te doen. Op het allerlaatste moment werd in het verder kaarsrechte kanaal een knik aangebracht, waardoor het rakelings om de achttiende-eeuwse buitenplaatsen Meervliet, Waterland en Beeckestijn heen boog maar dwars door het dorp Velsen sneed. Een zeer invloedrijke buitenplaats-eigenaar zette hier mogelijk het kanaal naar zijn eigen hand.

DE AANLOOP NAAR HET KANAAL

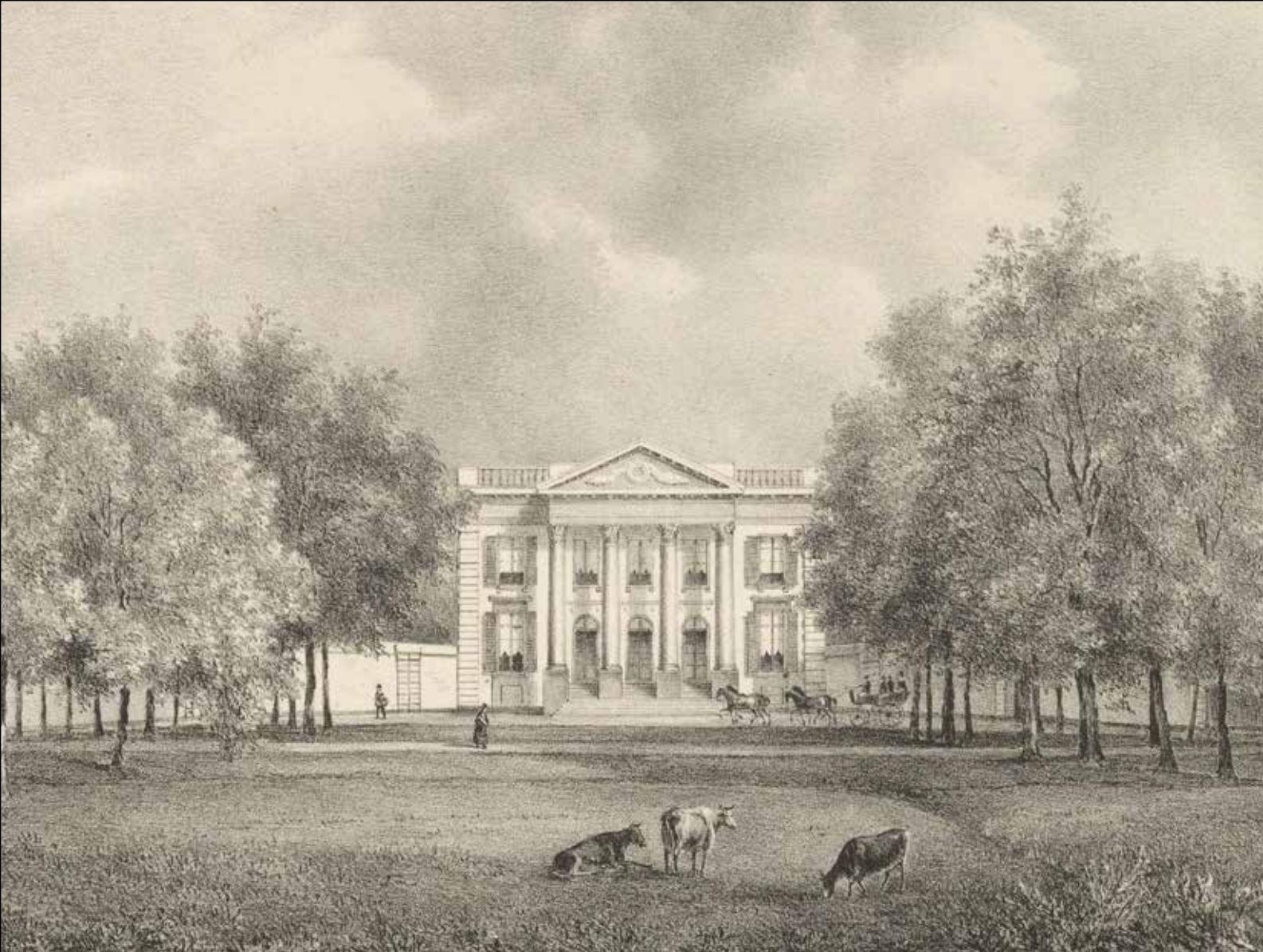
In de negentiende eeuw ging het relatief slecht met de Nederlandse economie. Na de verarming tijdens de Franse tijd en de Belgische afscheiding kwamen de handel en scheepvaart maar langzaam op gang. De eens zo bedrijvige havens van Amsterdam waren in verval en vanaf de Noordzee moeilijk te bereiken. Al in de zeventiende eeuw werd naar mogelijkheden gezocht om vanaf Amsterdam een kanaal naar de Noordzee te graven, maar dat werd toen technisch niet mogelijk geacht. Een eerste poging kwam in 1824 met de opening van het Noordhollandsch Kanaal tussen Den Helder en Amsterdam. Dit kanaal leverde wel een snellere route, maar een groot succes was het niet. Voor de steeds zwaardere zeeschepen was het kanaal al gauw onbevaarbaar geworden.

Vrijwel direct na de oplevering ging men al op zoek naar alternatieven. Een al lange tijd gekoesterde wens was het doorgraven van het duingebied ‘Holland op zijn Smalst’ in het Kennemerland. In feite lag hier vanaf Amsterdam, via het IJ (dat toen nog het karakter van een meer had) en het nu niet

*Het Nieuwe Zee-
kanaal van Amsterdam.
Tekening van P.J. Otten,
1876. Noord-Hollands
Archief*

*Foto van het graven
van het Noordzeekanaal,
ca. 1870-1875. Noord-
Hollands Archief*

meer bestaande Wijkermeer, bijna geheel open water tot aan de Noordzee. Enkel het smalle duingebied bij Velsen scheidde de toegang tot de Noordzee. Een Amsterdamse commissie kreeg de taak te onderzoeken wat de mogelijkheden waren voor het hier aanleggen van een kanaal. Dit werd de start van langsepende, hoogoplopende conflicten tussen overheid, Amsterdam en een aantal particulieren. Na een reeks comités, getouwtrek en afgekeurde plannen kwam uit Amsterdam rond 1858 een initiatief, het zogeheten ‘Plan Jäger’, dat uiteindelijk in sterk gewijzigde vorm wel standhield. In het Plan Jäger zou een nieuw kanaal onder Velsen langs in een rechte lijn steken richting de Noordzee, dwars door de buitenplaatsen Beekestijn, Meervliet en Waterland, alle drie in handen van de regenten-familie Boreel. Vlak voor de aanleg begon, is het tracé plotseling naar het noorden verlegd, dwars door het dorp Velsen. Die zet lijkt enigszins onverklaarbaar. Het kanaal werd met deze ingreep enkele honderden meters langer, het noordelijke gedeelte van Velsen werd van alle toegangswegen afgesneden en enkele andere buitenplaatsen, waaronder Wijkeroog en Middeloo moesten tegen de vlakte.

WILLEM BOREEL VAN HOGELANDEN
Het is goed mogelijk dat de op de buitenplaats Waterland woonachtige Willem Boreel van Hogelanden verantwoordelijk is geweest voor de wijziging van het tracé. Deze zeer invloedrijke politicus lijkt zich al vanaf de start van de besprekingen van het Noordzeekanaal in verschillende functies, waaronder als voorzitter van de Tweede Kamer en later als lid van de Eerste Kamer, hevig te hebben verzet. Zijn argumenten zijn in de raadsverslagen veelal financieel van aard. Hierin stond hij niet alleen, de verdeeldheid in de Kamers was zelfs zo groot dat enkele kabinetten over de kwestie

Gezicht op de hofstede Middeloo, die plaats moest maken voor het nieuwe Noordzeekanaal. Lithografie naar een tekening van Petrus Josephus Lutgers, ca. 1840. Noord-Hollands Archief

De verdeeldheid in de Kamers was zelfs zo groot dat enkele kabinetten over deze kwestie zijn gevallen

zijn gevallen. Opmerkelijk is wel dat Boreel in een raadsverslag óók aangeeft zich ‘persoonlijk benadeeld’ te voelen. Waarschijnlijk doelt hij hierbij op de voorgenomen sloop van Meervliet, Waterland en Beekestijn. Buitenplaatseneigenaren die moesten vertrekken voor de aanleg van het Noordzeekanaal werden echter financieel gecompenseerd. In plaats van de aanleg van het Noordzeekanaal ging de voorkeur van Boreel uit naar de verdere ontwikkeling van het spoorwegennetwerk. Mogelijk handelde hij uit eigenbelang: vanuit de bossen bij Waterland en Beekestijn leverde hij grote hoeveelheden hout dat werd gebruikt voor de bielzen van het spoor. Ook in beide Kamers zelf bleek veel verbazing over de besluiteloosheid van Boreel, die normaliter niet voor zware besluiten terugdeinsde. Het ging zelfs zo ver dat de minister van Buitenlandse Zaken verschillende pogingen deed hem op andere gedachten te brengen.

Boreel was een tijd lang Commissaris van de Koning in Noord-Holland. Hij gold als één van de belangrijkste vertrouwelingen van Willem II en hij had een goede relatie met Willem III. Zijn echtgenote was *dame du palais* van koningin Sophie. Via zijn betrekkingen met het koningshuis en posities binnen de overheid werd hij lid van verschillende onderzoekscommissies die keken naar de mogelijkheden tot het aanleggen van het Noordzeekanaal. Misschien liet hij in deze commissies ook zijn persoonlijke mening meedingen, het bewijs hiervoor is helaas niet overgeleverd. Bij de definitieve stemmingsrondes over de aanleg van het kanaal was Boreel afwezig. De wet tot aanleg volgens het Plan Jäger werd in 1863 met 24 tegen 12 stemmen aangenomen. In de Tweede Kamer was het plan daarvoor al aangenomen met 37 tegen 26 stemmen. Desondanks geschiedde de aanleg tussen 1865 en 1876 in gewijzigde vorm met een bocht om de buitenplaatsen van Boreel heen.

LANGS NIEUWE WEGEN
Waarom het Noordzeekanaal uiteindelijk gewijzigd werd uitgevoerd blijft na onderzoek in archiefstukken onduidelijk, maar zeker is dat Boreel hier baat bij had. Dat hij als jonkheer en eigenaar van enkele buitenplaatsen invloed op zo’n groot project kon uitoefenen is opmerkelijk, maar niet uniek. Van oudsher oefenden eigenaren van kastelen, landgoederen en buitenplaatsen invloed uit op de inrichting van het landschap. Zo werd in de zeventiende eeuw flink geïnvesteerd in de aanleg van kanalen en trekschuitroutes om buitenplaatsen bereikbaar te maken. Andersom had een goede infrastructuur heel veel invloed op het ontstaan van buitenplaatsen.

Het sterk veranderende, urbaniserende landschap van de negentiende eeuw bracht voor buitenplaats-eigenaren verschillende uitdagingen met zich mee. Dit is bijvoorbeeld zichtbaar bij de aanleg van nieuwe wegen en spoorlijnen, die niet zelden plaatsvond over de grond van buitenplaatsen. Hoe daarop door eigenaren op werd gereageerd was zeer verschil-

lend. Sommigen verkochten onder toenemende financiële druk delen van hun landgoed, maar er zijn ook genoeg voorbeelden bekend van eigenaren die juist gebruik maken van hun eigendomspositie. Dit leverde ambivalente situaties op. Eigenaren dwongen nieuwe wegen en sporen in bijzondere bochten om hun buitenplaatsen niet te raken, maar ze waren vaak ook blij met de verbeterde toegankelijkheid die de nieuwe infrastructuur bood.

Portret van Willem Boreel van Hogelanden (1800-1883). Collectie RKD

Aangaande de werkzaamheden aan en de inrigting van het Noordzeekanaal wordt uit Velsen aan de Amst. Ct. medegedeeld: -Tusschen het dorp Velsen en de Noordzee is de lijn niet slechts uitgezet, maar bovendien het houtgewas genoegzaam verwijderd, om haar zonder groot bezwaar te kunnen langs wandelen. Tusschen de hofsteden *Wijkeroog* en *Meershoek*, van den straatweg uitgaande, zal het kanaal regts laten liggen het *Jagt-huis* en andere gebouwen van *Velzerbosch*, even als de tiend *Mariahof* en *Paltzerhof*. Aan de linkerkzijde bevindt zich alleen de hofstede *Zwanenburg*, die niet geraakt schijnt te zullen worden, doch de hofstede *Kalkhoven* zal voor de schopen plaats moeten maken. Strandwaarts vormt de afgebakende lijn een zeer flauwe bogt, zijnde de eenige tusschen het dorp en de Noordzee."

Krantenartikel uit de *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 27-1-1865. Omdat het tracé van het kanaal nog tijdens het graven soms wijzigde, werd in kranten gespeculeerd over welke buitenplaatsen dienden te worden afgebroken. Delpher

De familie Boreel in Zegepralend Kennemerland

In de zeventiende eeuw werd het natuurschoon van het Kennemerland ontdekt door de stedelijke elite uit Haarlem en Amsterdam. Deze elite liet aan de binnenduinrand en op de oude strandwallen ten noorden en zuiden van Haarlem buitenplaatsen en landgoederen aanleggen. In het bijzonder de omgeving van het dorp Velsen was geliefd omdat dit gebied in korte tijd, slechts een halve dag vanaf Amsterdam, te bereiken was via het IJ en het Wijkmeer. In de glorie-tijd telde Velsen ruim 60 buitenplaatsen. In de loop van de achttiende eeuw kwamen via verkoop en vererving de hier gelegen buitenplaatsen Beekestijn, Meervliet en Waterland in het bezit van

de familie Boreel. In 1742 kocht de welgestelde Amsterdamse regent Jacob Boreel Jansz. (1711-1778) de hofstede Beekestijn. Na het overlijden van Jacob ging het eigendom van Beekestijn over op diens zoon Willem Boreel (1744-1796). Willem's vrouw Maria Trip (1750-1813) had van haar grootouders de nabijgelegen buitenplaats Meervliet geërfd en zoon Jacob (1768-1821) kocht in 1799 de ten noorden van Beekestijn gelegen buitenplaats Waterland. Na 1813 erfte Willem François Boreel (1774-1851) Beekestijn. Hij is de laatste die nog grote veranderingen liet aanbrengen op de buitenplaats, waarvan een deel nog steeds het huidige aanzien

van Beekestijn bepaalt. Terwijl Willem semipermanent op Beekestijn vertoefde, woonde zijn zoon François Robert (1806-1869) op Meervliet en zijn dochter Margaretha (1813-1892), in 1833 getrouwd met haar volle neef Willem Boreel van Hogelanden (1800-1883), op Waterland. Het verhaal van de familie Boreel in Velsen eindigt niet met de dood van Willem François in 1851. In 1926 werd Meervliet verkocht aan de Velsense aannemer H. van Oudshoorn. Het huis werd gesloopt en op het terrein werden villa's gebouwd. Zowel Waterland als Beekestijn waren na de Tweede Wereldoorlog nog in handen van nazaten, maar werden naderhand verkocht.

Detail van een kaart uit 1863 met het ontwerp voor het Noordzeekanaal. In het voorgestelde tracé loopt het kanaal dwars door de buitenplaatsen Beekestijn en Waterland. Collectie Stadsarchief Amsterdam.

Buitenplaats Waterland bij Velsen werd tussen 1742 en 1766 gebouwd naar een ontwerp van Pieter de Swart. In de loop van de achttiende eeuw waren verschillende prominente Amsterdamse families eigenaar van het pand, waaronder de families Trip en Hope en vanaf 1799 de familie Boreel. Foto uit 1927, met enkele personeelsleden voor het huis. Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Zo verleende de eigenaar van Kasteel Doorwerth, Adriaan Prosper baron van Brakell, enkel toestemming voor het aanleggen van de spoorlijn richting Arnhem over zijn terrein als er bij zijn huis een station zou worden aangelegd. Het in 1845 geopende Station Wolfheze, één van de minst gebruikte stations van Nederland, was daar het resultaat van. Ook waren er buitenplaatseigenaren die na de bouw van spoorwegen hun tuinen opnieuw lieten aanleggen om de aanwezigheid van treinspoor te verhullen. Bij de aanleg van waterwegen oefenden buitenplaats-eigenaren soms op vergelijkbare wijze invloed uit. Zo gingen bij de voorgestelde verbreding van de Vliet verschillende buitenplaatseigenaren in verzet en spanden de eigenaren van buitenplaats Heeswijk zelfs een rechtszaak aan. Over het graven van het Merwedekanaal, als aansluiting op het Noordzeekanaal, duiken vergelijkbare verhalen op.

Toch zijn dit slechts een handjevol voorbeelden van een mogelijk veel groter onderwerp. De invloed van buitenplaatseigenaren op de (negentiende-eeuwse) infrastructuur en hun inzet voor het behoud van het historische cultuurlandschap zou verder kunnen worden onderzocht en ons wat nieuws kunnen leren over de inrichting van het Nederlandse landschap.

PRAKTISCHE INFORMATIE

Huis Beekestijn is sinds juni 2019 ingericht als 'Museumhuis Verdieping' van Vereniging Hendrick de Keyser. Zie voor informatie en openingstijden: www.museumhuizen.nl/nl/buitenplaats-beeckestijn. Tuinen en park zijn vrij toegankelijk. In juni is op Waterland het eco-hotel en restaurant 'Plantage Rococo' geopend. Het is alleen mogelijk om met reservering het restaurant of de tuinen te bezoeken. Meer informatie: www.plantagerococco.nl

BRONNEN

T. Bakker, T. 'De kortste weg naar zee, de aanloop naar het Noordzeekanaal'. *Theobakker.net*, geen datum
Nationaal Archief Den Haag, Familiearchief Boreel met aanvullingen
Noord-Hollands Archief Haarlem, Archief Provinciaal Bestuur van Noord-Holland, Archief Rijkswaterstaat Directie Noord-Holland en Archief Beekestijn en de familie Boreel A. van Oosterom, 'Retourtje Den Haag en een naar Haarlem, de laatste twee mannelijke Boreels van Waterland, Willem (1800-1883) en Jacob Willem Gustaaf (1852-1937)'. *Velisena. Velsen in Historisch Perspectief* 16 (2007): p. 7-15
W.A. Sinninghe Damsté, *Het Noordzeekanaal 1863-1883*. Nijmegen 2001
G.P. van Ven, *De Nieuwe Waterweg en het Noordzeekanaal. Een Waagstuk*, 2008

Het huis Brakestein

Varen langs buitenplaatsen

Water en vaarwegen zijn van oudsher gekoppeld aan buitenplaatsen en kastelen. Vroeger was dat ter verdediging en vanwege de bereikbaarheid. Nu beleeft u vanaf het water buitenplaatsen op een andere manier. De Utrechtse Vecht is bij uitstek de rivier waar u als een tenniswedstrijd buitenplaatsen links en rechts kunt bewonderen. In het weekend is het vaak erg druk op het water maar door de week is er voldoende ruimte. De website www.zichtopdevechtstreek.nl staat vol met routes; varen, wandelen en fietsen door de Vechtstreek. Er zijn ook routes door Groot-Amsterdam langs de Amstel en de Gein. Alle routes zijn te downloaden op uw telefoon.

Het huis Brakestein – Texel

Ook op de Waddeneilanden zijn prachtige buitenplaatsen te vinden. Op Texel bij Oudeschild wordt sinds 2019 het huis Brakestein in oude luister hersteld. De buitenplaats is nu alleen van afstand te bewonderen, maar de bedrijvigheid laat zien dat er hard gewerkt wordt om huis en tuin weer te laten stralen. De tuin zal binnen afzienbare tijd te bezoeken zijn. Vlakbij het huis liggen de Wezenputten, deze waterputten werden gebruikt om schepen van vers, lang houdbaar drinkwater te voorzien op de verre reizen, onder andere naar Kaap de Goede Hoop. Meer informatie: www.brakestein-texel.nl

Activiteiten buiten en online

De UIT agenda ziet er in Coronatijd anders uit dan anders. Geen tentoonstellingen of festivals. Tijdens het maken van dit nummer was en is er nog veel onzeker, voorzichtig gaan musea en parken weer open. Daarom kozen we voor buitenactiviteiten en online activiteiten. Zo kunt u toch ideeën opdoen voor een bezoek aan onze mooie kastelen en buitenplaatsen. In elk geval kunt u ze van afstand bewonderen en op veel plekken is de tuin wel te bezoeken. Vergewis u voorafgaand aan uw bezoek of de buitenplaats of kasteel open is en of u wellicht alleen online toegangskaarten kunt kopen. Laat dat u vooral niet weerhouden van een bezoek. Opengestelde kastelen en buitenplaatsen hebben het zwaar nu openstelling zo beperkt is en de inkomsten zijn minimaal. Voor oude huizen is het vaak erg lastig het bezoek op 1,5 meter afstand te organiseren. Staat u voor een gesloten kasteel of buitenplaats, dan kunt u in de izi travel app kijken of er een audiotour is gemaakt. Zo kunt u toch meer te weten komen over het betreffende huis. Natuurlijk kunt u de app ook gebruiken als het huis wel te bezoeken is. Izi travel is een storytelling platform waar 10.000 gratis audiotours te vinden zijn in binnen- en buitenland. www.izi.travel/nl

Langs de Vecht met zicht op Rupelmonde

Te voet

Bij Huize Arnichem vlakbij Zwolle vindt u het leukste voetveer van Nederland aldus *Trouw*.

Wandelroutes zijn er in vele soorten en maten. Op www.wandel.nl staan bijvoorbeeld een 12-tal routes in heel Nederland langs kastelen en over landgoederen. www.wandel.nl/wandelroutes/nederland/van-spookachtig-slot-tot-peperdure-ruine-12x-wandelen-langs-kastelen-.htm

Zin in een meerdaagse wandeltocht? Dan voeren de LAW paden u langs prachtige plekken. Het Maarten van Rossumpad (LAW-4) brengt u van Den Bosch via de Bommeler- en Tielerwaard naar de Veluwe, Salland en de vallei van de Vecht. Het pad eindigt in de Overijsselse veengebieden en het Drentse esdorpenlandschap. Of wandel het Overijssels Havezatenpad van Oldenzaal naar Steenwijk.

Twee wielen

Verkent u ons land liever per fiets? Dan kunt u op www.routeyou.com verschillende kastelenroutes vinden. Zoals de kastelenroute rondom Parkstad Limburg waarbij u onder andere langs de kastelen Terworm, Cortenbach, Meezenbroek, Amstenrade en een aantal te bezoeken ruïnes komt. De website www.routeyou.com biedt wandelaars, fietsers en toerrijders legio mogelijkheden aan routes in Nederland en België.

De Nederlandse Kastelenstichting heeft verschillende fietsroutes langs kastelen en buitenplaatsen ontwikkeld. Ze zijn te vinden op de website van Dag van het Kasteel. Een van die routes ligt rondom Bronkhorst en Vorden. Een andere is een Vechtdal-route. <https://digitaal.dagvanhetkasteel.nl>

Kennis

Kasteel Doorwerth in 1945. Foto H. Renes; collectie Gelders Archief, Arnhem

Ongenode gasten – De bezetter op de buitenplaats. Symposium Nederlandse Kastelenstichting en Werkgroep Adelsgeschiedenis 17 OKTOBER 2020 EEMKLOOSTER, AMERSFOORT

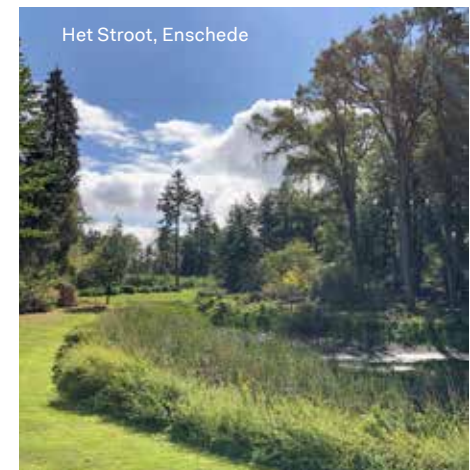
De Tweede Wereldoorlog is van grote invloed geweest op de Nederlandse kastelen en buitenplaatsen. Honderden zijn er geconfisqueerd. Sommigen eerst door het Nederlandse leger tijdens de mobilisatie van 1939, vervolgens door de Duitse bezetter en vanaf 1944 in toenemende mate door de geallieerde bevrijders. Die geschiedenis staat centraal op de studiedag Ongenode gasten. Welke functies kregen kastelen en buitenplaatsen tijdens de oorlog? Wat waren de gevolgen van al die confiscaties? Hoe was het voor de eigenaren om huis en haard te delen met buitenlandse soldaten, als ze al niet geheel uit hun woning werden verjaagd? Wat waren de materiële gevolgen voor huis en inboedel? Na 1945 bleven veel huizen (zwaar) beschadigd achter. Voor veel eigenaren aanleiding om te besluiten hun bezit af te stoten. Het begin van een grote golf van herbestedingen: de gevolgen van de oorlog zijn tot op heden voelbaar. Aanvang: 13.15 uur Sprekers: Conrad Gietman, Ingrid Jacobs, Yme Kuiper en Elyze Storms-Smeets. Moderator: Fred Vogelzang

Aanmelding en informatie: www.kastelen.nl/_kastelen/content/ongenodegasten2020.html Kosten: NKS donateur/ WAG leden € 35 anderen € 45 / studenten € 20

Symposium Behoud groen erfgoed 27 OKTOBER 2020 (VERPLAATST VAN 14 APRIL) RIJKSDIENST VOOR HET CULTUREEL ERFGOED, AMERSFOORT

Het symposium Behoud groen erfgoed bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) gaat over de instandhouding van bedreigde populaties van wilde bomen en struiken in Nederland. Uit een onlangs met subsidie van de RCE opgesteld rapport blijkt dat de staat van de inheemse bomen en struiken in Nederland ronduit zorgwekkend is. De helft van de soorten is zeldzaam en in hun voortbestaan bedreigd. Toch wordt dit nauwelijks opgemerkt. Met dit symposium willen we de aandacht vestigen op de problemen, maar vooral ook de oplossingen in kaart brengen.

www.cultureelerfgoed.nl/actueel/agenda

Het Stroot, Enschede

Kasteel van Loppem

Interreg Europe: Estate Landscapes Symposium **2-6 NOVEMBER 2020** **LOPPEM CASTLE, BELGIUM**

In the first week of November the future of historic castles, manors and estates, and their relationship to regional development will be discussed during a symposium at the Loppem Castle in Loppem, Belgium. The event is aimed at people involved in the exploitation, management, preservation, transformation and redevelopment of historic estates, as well as the planning and development of the regions in which they are situated. Some of the speakers that will be present are:

- Steven Heyde, researcher at HoGent-Kask, will explore the theme of estate landscapes
- John Dixon Hunt, English landscape historian, will talk about past estates and their histories for future ideas and developments
- Ignace Schops will demonstrate how the reconnection model connects nature with people, business and policy.

Several break-out sessions will also be part of the programme, addressing topics like the future of heritage policy and finance, redevelopment policy, the touristic value of estates and more.

This symposium is organised by KASK & Conservatorium / HOGENT en Howest in collaboration with the Flemish Heritage

Agency and the province of West-Flanders in the context of the Interreg Europe project Innocastle. As part of the same event, Innocastle partner University College Ghent will organize the first study visit to Flanders, where participants will go on site visits and take part in a thematic seminar.

www.interregueurope.eu/innocastle/events

Platform kastelen en buitenplaatsen **12 NOVEMBER 2020** **Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed** **Amersfoort**

Meer informatie: www.cultureel-erfgoed.nl/actueel/agenda

Podcast **Bezet & Bevrijd, kastelen en buitenplaatsen 1940-'45**

Alle verhalen van Dag van het Kasteel 2020 is de podcastserie; *Bezet & Bevrijd, kastelen en buitenplaatsen 1940-'45* zijn ook te luisteren in een podcast serie. In deze podcast waarin betrokkenen, schrijvers en historici zijn geïnterviewd komt men alles te weten over

de WOII geschiedenis van huis Moesbosch, de V1-installatie op Huis Oolde, de tragische laatste dagen van WOII op buitenplaats Reuversweerd, de Grebbelinie en het gebruik van kasteel Renswoude als veldhospitaal, het bombardement van kasteel Zuylestein, het echtpaar Gutmann die huize Bosbeek bewoonden, wiens kunstcollectie geroofd werd en die vermoord werden, hoe vanuit Nederlands-Indië gerepatrieerde kinderen opgroeiden op kasteel Bruinhorst, het duistere oorlogsverleden van huis Oexerhof en over de freules die onderduikers verborgen op havezate Oldenhof.

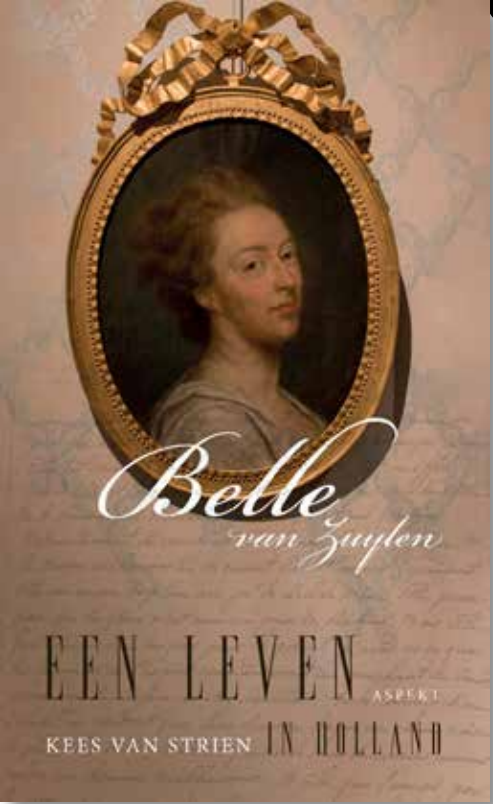
De podcast is te beluisteren via Spotify of deze link: <https://dagvanhetkasteel.nl/podcastserie-onthullende-verhalen-40-45/>

Boeken

Op de burelen van de Nederlandse Kastelenstichting verschijnt elk kwartaal een stapeltje nieuwe boeken. Fred Vogelzang, wetenschappelijk medewerker van de NKS, maakt een selectie van de meest veelbelovende boeken en bespreekt deze hieronder. Benieuwd naar zijn kritische, maar onafhankelijk oordeel?

Fred Vogelzang

voudigweg te intelligent is. Ze heeft niet altijd de tact, of misschien de wens, haar licht onder de korenmaat te zetten. Haar scherpe pen, en waarschijnlijk tong, maken de kennismaking met Belle een gemengd genoeg en verminderen haar kansen op de huwelijksmarkt.

Van Strien heeft er niet voor gekozen expliciet te maken waar zijn nieuwe ontdekkingen het bestaande beeld versterken, nuanceren of waar aanpassing nodig is. Ook houdt hij zich verre van psychologiseringen waardoor het boek vooral beschrijvend is. De keuze voor de nadruk op de Hollandse periode van Belle betekent dat haar leven in Zwitserland, waar ze het gros van haar boeken schreef, een bijrol speelt. Terwijl juist die boeken een mooie aanvulling hadden kunnen bieden op de brieven als bron voor haar innerlijk leven. De auteur geeft een mooi tijdsbeeld van het sociale leven van een adellijke vrouw die met te veel talenten is geboren om zich in haar rol thuis te voelen, maar een beetje meer durf bij de interpretatie had het boek scherper en spannender gemaakt. Passend bij Belle...

Belle van Zuylen. Een leven in Holland

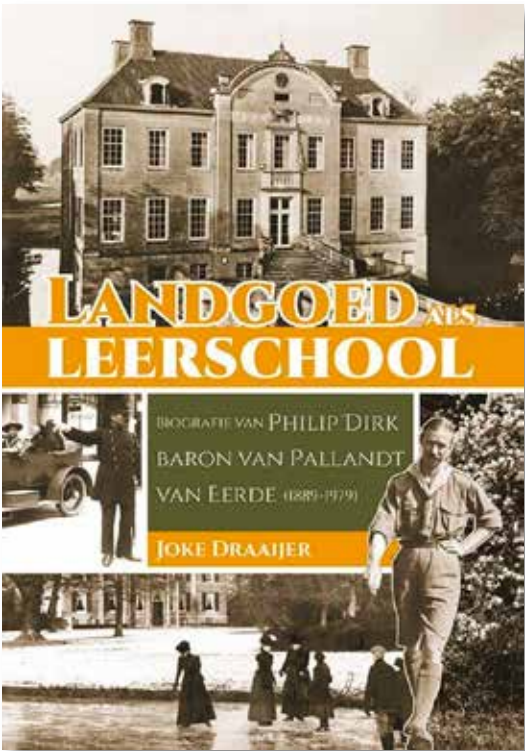
De biografische traditie in Nederland is beduidend zwakker dan in bijvoorbeeld de Angelsaksische landen en dat betekent dat als er al van iemand een levensbeschrijving verschijnt, het vaak decennia duurt voor iemand anders zich aan die persoon waagt. In Engeland is het heel gewoon dat er van beroemdheden regelmatig nieuwe biografieën verschijnen, soms zelfs vlak achter elkaar. Hier te lande dus niet, en een verklaring daarvoor kan zijn dat Nederlandse biografen de neiging hebben om over hun subject een hele encyclopedie bij elkaar te schrijven, waarin geen detail onvermeld blijft, maar waarin duiding een ondergeschikte rol speelt.

Over Belle van Zuylen verscheen in de jaren negentig van de vorige eeuw een ruim achthonderd pagina's tellende encyclopedie van het echtpaar Dubois. Het is een indrukwekkend levenswerk, waaraan ze lang hebben gewerkt. Gelukkig is daarmee het onderzoek naar deze belangrijke schrijfster, die met enige fantasie de Nederlandse Jane Austen kan worden genoemd, niet afgesloten. Behalve het Belle van Zuylen genootschap is ook anglicist Kees van Strien al jarenlang gefascineerd door Belle. Hij ontdekte in de archieven een aantal onbekende brieven en heeft die gebruikt om een nieuwe levensbeschrijving het licht te doen zien. Te bescheiden is hij als hij zijn werk beschouwd als een soort postscriptum aan de dikke pil van Dubois. Juist het persoonlijke aspect van Belle komt door zijn bronnen sterk naar voren.

Van Strien heeft geen totale biografie willen schrijven en concentreert zich vooral op het leven van Belle in Holland. Een leven dat sterk doet denken aan Austens 'Emma', een jonge vrouw gevangen in de maatschappelijke conventies van haar stand en het provinciale Utrecht, die slechts een huwelijk als uitweg ziet. De kandidaten die zich aandienen kunnen haar echter weinig boeien, omdat ze een-

Kees van Strien
Belle van Zuylen. Een leven in Holland
Soesterberg 2019
ISBN 978 94 633 8744 6

Landgoed als leerschool

Biografie van Philip Dirk baron van Pallandt van Eerde (1889-1979)

De auteur bestudeerde het 'kleine geloof' Orde van de Ster in het Oosten dat draaide om de Indiase wijsgeer Krishnamurti, en stuitte zo op landgoed Eerde en zijn eigenaar, Philip van Pallandt. Diens vader had het buiten Den Haag gelegen landgoed Duinrell geërfd en mocht daar graag jagen. Vader Van Pallandt had een periode in het Zwitserse Lausanne gestudeerd en daar kennis gekregen aan de Canadese Edith Woodward. Hun zoon, Philip, hoofdpersoon van deze biografie, groeide op Duinrell op waar de jacht voor hem, net zoals voor zijn vader, een belangrijk tijdverdrijf was. Een deel van het jaar werd doorgebracht in het Haagse stadshuis aan de Korte Vijverberg.

Philip ontving onderwijs via gouvernantes en huisleraren. Zijn minder goede gezondheid beperkte zijn sociale leven, waardoor hij enigszins geïsoleerd opgroeide. Een Engelse oom werd een soort vaderfiguur voor hem. Deze oom bracht hem in contact met de scoutingbeweging. Nog belangrijker was zijn ontmoeting met de Indiase spiritueel leraar Krishnamurti, die voor Philip een geestelijk raadsman werd. Philip werd actief in diens Orde van de Ster van het Oosten en stelde landgoed Eerde, dat hij betrekkelijk onverwacht geërfd had, ter beschikking aan de beweging. Ook de scouting die in Nederland vaste grond onder de voeten had gekregen en waarbinnen Philip een hoofdrol speelde, was regelmatig te gast op het Overijsselse landgoed.

Dit landgoed is de 'leerschool' uit de titel, maar welk leerproces van Philip de auteur bedoelt, komt niet expliciet naar voren. Philip begon zonder veel ervaring met het beheren van landgoederen en lijkt daar in de loop van zijn leven in ieder geval in zakelijk opzicht niet erg bedreven in zijn geraakt. Weliswaar had hij soms de omstandigheden tegen, maar rendabel is Eerde nauwelijks geweest, met als gevolg dat Philip steeds delen heeft moeten verkopen. Dit ondanks zijn groeien de natuurliefde en familiebewustzijn wat maakte dat hij het landgoed graag als één geheel aan de volgende generatie wilde doorgeven.

In economische zin was Eerde dus geen geslaagde leerschool. De financiële regelingen die Philip trof waren weliswaar ruimhartig, maar niet financieel goed geborgd. Ook in spiritueel opzicht kun je zo je twijfels hebben bij het leerschooleffect. Weliswaar maakte de beweging van Krishnamurti van Eerde, dat zij van Philip geschenken kreeg, een religieus centrum, uiteindelijk bleek dat geen blijvende bestemming en gaf Krishnamurti Eerde weer terug. Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog werd Philip, samen met andere Nederlandse notabelen, geïnterneerd in een Duits concentratiekamp. Na terugkeer werd hij actief in het verzet en moest hij meemaken dat de Duitse bezetter zijn kasteel vorderde. In feite is hij daar met zijn gezin – hij was inmiddels met Willie Voorwijk, die hij kende uit de scoutingbeweging in het huwelijk getreden – niet meer woonachtig geweest. Hij had een door het werk van de Amerikaanse architect Frank Lloyd Wright geïnspireerde villa op zijn landgoed laten bouwen.

Ook de villa bleek te duur en toen betrok Philip met gezin en een beperkt aantal personeelsleden een houten chalet. Hoewel de auteur onder meer de twee dochters van Van Pallandt heeft kunnen interviewen, is het niet gelukt om het innerlijke leven van de hoofdpersoon in beeld te brengen. Ook diens eigen autobiografische schetsen blijven oppervlakkig. En dat is jammer, want niet alleen blijft het boek nu vooral een overzicht van de daden van Philip en niet van zijn gedachten en gevoelens, maar ook de 'leerschool' uit de titel wordt maar niet tastbaar. Wat heeft hij geleerd op Eerde? Natuurliefde en een hang naar het spirituele waren al deel van zijn persoon. Was Eerde een leerschool in familieleven en wilde hij van Eerde een soort *Familiensitz* maken, een typisch adellijk streven? Hoe past dat binnen de overtuiging van Krishnamurti dat alle mensen, los van ras, geslacht en afkomst, gelijk zijn?

Uit sommige terzijdes uit het boek blijkt dat Philip in ieder geval als jongeling duidelijke ideeën had over adel en 'mindere' mensen en zich in zijn handelen sterk bewust was van zijn 'noblesse' en de bijbehorende 'obliges'. Desondanks trouwde hij buiten de adelstand, net als zijn vader. In hoeverre zijn Philips ideeën over maatschappelijke standen veranderd? Een tweede vraag is hoe hij omging met het feit, dat zijn 'goeroe' Krishnamurti feitelijk een antileider was en geen volgingen wenste? Is dat een reden waarom de Indiase denker na de oorlog het contact met Philip, die in een soort afhankelijkheidspositie lijkt te hebben gestaan, tot een minimum lijkt te hebben beperkt?

J. Draaijer
Landgoed als leerschool.
Biografie van Philip Dirk baron van Pallandt van Eerde (1889-1979)
Hilversum 2019
ISBN 978 90 870 4800 6

De vergeten prinsessen van Thorn (1700-1794)

Soms heb je als onderzoeker enorm geluk. Joost Welten had dat, toen hij stuitte op enkele nog nauwelijks gebruikte omvangrijke particuliere archieven van families die een grote rol speelden in het ministaatje Thorn, niet ver van Roermond. Thorn was een damesstift, een soort wereldlijk klooster, annex dure *finishing school* voor de hoogste Europese adel. Als een van de weinige stiften in of nabij de Republiek was Thorn na de Reformatie katholiek gebleven. Veel andere stiften waren protestant geworden en de regionale ridderschap had alle zeggenschap van de stiftsdames beëindigd. In Thorn bleven de vrouwen de baas. Het was enorm prestigeverhogend om een telg benoemd te krijgen als stift dame. Zeker in Thorn, dat hoog in de hiërarchie van stiften stond, mede vanwege de flinke inkomsten die verbonden waren aan het bekleden van een functie als kanunnikes of diacones.

Nogal wat dames bekleedden functies in meerdere stiften, wat financieel heel aantrekkelijk was. Om zo'n post te verkrijgen (men werd verkozen door de zittende stiftsdames, waarbij de abdis letterlijk een grote stem in het kapittel had) werden machinaties toegepast die de keuze voor een nieuwe Eurocommissaris in de schaduw stelden. Men schrok er niet voor terug om keizers en koningen voor haar karretje te spannen. Het waren dan ook vooral dames met enorme adellijke netwerken die zo'n begeerde plek wisten te veroveren. En niet alleen het mobiliseren van klinkende namen met bijbehorende titels speelde een grote rol, diepe zakken waren ook een sine qua non. Iedereen wilde in ruil voor haar stem namelijk een passende beloning ontvangen.

Geld speelde in meer opzichten een centrale rol. Het was een duur bestaan als stift dame. Stand ophouden, zowel naar buiten voor de familie en binnen tussen de juffrouwen, stond centraal. Diners, jachtpartijen, *Gesellschaft*, speelavonden en muziekuitvoeringen waren belangrijke gelegenheden, ook om te laten zien dat men geheel à la mode was. Men ontving voortdurend. Welten brengt op basis van zijn bronnen een paar stiftsdames uitgebreid in beeld.

Een van hen is Cunegonda, de dochter van de hertog van Saksen. Zij wist met veel moeite en inspanningen van vrienden en kennissen de hoogste functie in Thorn, die van vorstin-abdis, te bemachtigen. Daarmee was ze een zelfstandige vorstin in het Duitse rijk en behoorde ze tot de hoogste toppen van de maatschappelijke bovenlaag. Dat wordt heel indringend in beeld gebracht als ze een reis maakt naar de Republiek. Ze bezocht daar ook Den Haag en dat dreigde pijnlijke protocollaire botsingen te veroorzaken. De Nederlandse stadhouder was weliswaar in de Republiek de hoogste edelman, maar in het Duitse rijk stond hij hiërarchisch onder Cunegonda. Ze losten het op door bij officiële gelegenheden te pretenderen elkaar niet te (her)kennen. Toch konden ze elkaar niet geheel negeren en daarom werd een 'toevallige' informele ontmoeting gearrangeerd.

Het bestaan als stiftsdame gaf, na een eerste jaar met religieuze verplichtingen, veel vrijheid en een druk sociaal en cultureel leven. Cunegonda en veel van haar collega's waren dan ook niet doorlopend in Thorn te vinden. Welten ontkracht het verhaal dat Cunegonda nauwelijks fysiek haar verplichtingen als abdis heeft uitgeoefend. Zo was ze persoonlijk sterk betrokken bij de verbouwing en uitbreiding van het paleis van haar voorganger en bezocht ze Thorn regelmatig. Zoals zoveel adellijke dames reisde ze vaak naar kastelen, buitenplaatsen en jachtsloten van bevriende edellieden en dat kan die indruk van 'absentee landlord' hebben versterkt. Het lijkt er eerder op, dat de Franse inval in de Nederlanden (waardoor Thorn als stift werd opgeheven) haar plannen om vaker in haar nieuwe paleis te resideren heeft doorkruist.

Hoewel Cunegonda de meeste ruimte krijgt in dit prachtig vormgegeven en prettig geschreven boek, komen er veel verhalen over anderen langs. Omdat deze studie vooral gaat over adellijke (familiaire) netwerken, is het onvermijdelijk dat er een duizelingwekkend aantal namen (en titels!) in voorkomt. Welten geeft een prachtig inzicht in het leven van de hoog-adellijke vrouwen en ook van hun zorgen. Dat zijn niet alleen zorgen over het vinden van een juiste echtgenoot (waarbij het stift als een soort informele huwelijksmarkt fungeert) maar ook over geld. Niet als doel, maar om het strakke keurslijf van de adellijke levensstijl te kunnen volhouden. Het is schrijnend om de bedelbrieven te lezen die sommige stiftsdames aan hun mannelijke verwanten schrijven om ze aan te sporen de gelden, waarop ze vanuit testamenten recht hebben, te overhandigen.

Misschien komt een deel van de aarzeling van de heren voort uit het feit, dat het regelmatig grote speelschulden betreft. Een studie naar de aristocratische gokverslaving in de vroegmoderne tijd kan heel wat opleveren... Centraal in het boek staan de Europaomvattende sociale netwerken van vrouwen, waarin de stiften zeer belangrijke centra vormen. Het bood vrouwen de mogelijkheid om een eigen hofhouding te bestieren en deels autonoom van de mannenwereld te opereren. Desondanks maakt de financiële afhankelijkheid duidelijk waar de grenzen liggen: de uiteindelijke macht blijft bij de man berusten. Welten heeft al met al een prachtig boek geschreven.

J. Welten
De vergeten prinsessen van Thorn (1700-1794)
Gorredijk 2019
ISBN 978 90 5615 528 5

Vergeeten meesterwerken

Fred Vogelzang

Het antwoord op de vraag wat een 'meesterwerk' is, blijft natuurlijk altijd iets arbitrairs houden. De auteur kan een grote ontdekking hebben gedaan, die onze inzichten over kastelen blijvend hebben veranderd. Het kan zijn dat iemand door opnieuw naar bestaande informatie te kijken, tot een belangrijke alternatieve interpretatie is gekomen. Het kan zelfs zijn dat een onderzoeker een geheel 'foute' richting is opgegaan, maar daardoor zijn medeonderzoekers tot een weerwoord heeft verleid, dat de wetenschap nieuwe wegen heeft doen ontdekken.

Koningin Wilhelmina en koningin-moeder Emma op het balkon van Paleis Noordeinde, Den Haag. Foto A. van der Grient, 1898, collectie Rijksmuseum

J.G. Kikkert
Vorstelijke verblijven.
Alle paleizen in Nederland en
hun bewoners (Bussum 1983)

Kikkert is geen vernieuwende kastelenonderzoeker, want hij baseert zich vooral op de bestaande literatuur en deels op eigen onderzoek (hoewel de meeste Oranje biografieën nog moesten volgen). Zoals je van de geboren schoolmeester mag verwachten, vertelt hij een goed te volgen en aantrekkelijk verwoord verhaal. Ik vrees overigens dat veel bouwhistorici en kasteelexperts weinig van hun gading zullen vinden en bovendien glijdt Kikkert af en toe inderdaad uit in de details. Het lukt het hem wel om de gebouwen, hun gebruik en hun bewoners in hun tijd te plaatsen en op een begrijpelijke manier tot leven te brengen. Voor het draagvlak van kastelen en buitenplaatsen onder het brede publiek is dat van groot belang. Zij zullen niet snel naar een bouwkundig rapport of een doorwrochte monografie over een gebouw grijpen. Ook de nogal tijdgebonden vormgeving van zijn boek sluit aan bij de toenmalige populaire tijdschriften en fotoboeken en dat helpt ook om de drempel te verlagen.

Kikkert sluit met dit boek aan op de ook nu nog zeer levendige belangstelling voor het koningshuis en krijgt het via die ingang voor elkaar, om ook een aantal belangrijke monumenten in Nederland over het voetlicht te brengen. Hij beperkt zich niet tot beroemde paleizen als Het Loo, Soestdijk en het Paleis op de Dam, maar neemt ook de verdwenen buitenplaatsen van de stadhouders als Honselersdijk en het oude Oranjewoud mee. Vrij uitgebreid gaat hij in op de vele huizen binnen Den Haag die korte of lange tijd door de Oranjes zijn gebruikt. Daarmee wordt ook duidelijk hoe de adellijke netwerken functioneren. Een rode draad is de grilligheid van de Oranjes bij de keuze van hun domicilies. Veel huizen doorlopen eenzelfde proces: grond of een bestaand huis wordt aangekocht, er wordt flink ge- of verbouwd, de volgende generatie erft zo'n huis, vaak met park maar heeft heel andere behoeftes of een andere smaak. Het met zoveel geld opgebouwde bezit raakt verwaarloosd en dat leidt of tot sloop, of tot kostbare renovaties bij weer een volgende generatie. Een patroon dat ook nu nog herkenbaar is.

Kortom, Kikkert is er een meester in om belangrijke informatie over kastelen en buitenplaatsen toegankelijk te verwoorden voor een breed publiek. Een jaar na deze uitgave kwam een vergelijkbaar werk uit van de hand van kastelenkenner A.I.J.M. Schellart. Zijn *'Huizen van Oranje. Verblijven van de Oranjes en Nassaus in Nederland'* (Rijswijk 1984) heeft veel overlap met het boek van Kikkert, al behandelt Schellart ook de 'extended family' en hun verblijven. Zijn studie houdt op bij Willem III maar een vergelijking laat goed zien wat de kracht is van Kikkert. Waar Schellart vooral een inventarisatie wenst te geven, summier aangekleed met (bouw-) historische informatie, brengt Kikkert de huizen en de bewoners tot leven, en biedt bovendien vermakelijk leesplezier. Ook de popularisator levert een onmisbare bijdrage aan het behoud van ons erfgoed.

Nu kastelen en buitenplaatsen net als zoveel 'geschiedenis' tot 'erfgoed' zijn gepromoveerd, zijn vooral de verhalen centraal komen te staan. Voor die verhalen moet je eigenlijk bij de ouderwetse middelbare schoolleraar zijn. Die beroemde verteller die zoveel goede herinneringen bij zijn of haar leerlingen heeft achtergelaten, is inmiddels door didactische modes ingehaald, maar wordt vaak met nostalgisch genoegen herinnerd. Zo'n verteller is Jan Gerard Kikkert, die begonnen is als docent op een lagere school en later op het Rotterdamse Montessori Lyceum werkte. Kikkert schreef een schoolmethode die decennia meeinging en werd min of meer per ongeluk een Oranje-kenner. Al met al schreef hij maar liefst tien biografieën van stadhouders, koningen en koninginnen. Daarbij stuitte hij, zoals in Nederland gebruikelijk, op een wat afwerende houding van het koningshuis zelf. In tegenstelling tot de ons omringende landen waar het wemelt van de biografieën en studies over de koningshuizen, wordt er in Nederland bepaald schroomvallig met de Oranjes omgegaan. Dat bleek bijvoorbeeld niet zo heel lang geleden, toen Annejet van der Zijl haar biografie over Bernhard schreef (2010). Veel minder controversie ontstond er rond de levensbeschrijvingen van Wilhelmina van Cees Fasseur, maar die stelde zich dan ook veel soepeler op jegens de al dan niet expliciete wensen van de levende Oranjetelgen. Kikkert liep tegen een 'staalplaten muur' aan, zoals het in 1990 in HP/De Tijd werd genoemd. Veel van zijn informatie kwam van mensen die liever onbekend wensten te blijven. Dat maakt het voor andere onderzoekers lastig om de auteur te controleren omdat ze geen toegang hebben tot diens bronnen, maar hetzelfde gold voor Fasseur, die als enige bepaalde stukken in het Koninklijk Huisarchief mocht inzien.

Dat weerhield Kikkert niet om in 1983 dit boek over de paleizen en kastelen van de Oranjes uit te brengen. Wat hij daarin heel goed doet, is bouwkundige informatie inbedden in algemene geschiedenisverhalen en het geheel larderen met passende anekdotes. In die anekdotes typeert hij op een rake en onderkoeld ironische manier verschillende stadhouders en koningen, zonder dat het 'Oranje-bashing' wordt. Dat verlevendigt het bouwkundige verhaal van de kastelen zelf en verdiept het inzicht in het hoe en waarom van deze gebouwen.

Tuinbaas op Lismore Castle

Kastelen zijn mooi om naar te kijken, maar een huis zonder bewoners is een lege huls. Hoeveel oude meesters je ook aan de muur hangt en hoeveel antieke kasten je ook neerzet, een woning zonder bewoner mist een ziel. Ik beleef dan ook weinig plezier aan het bezoeken van een leeg kasteel. Het meest memorabele bewoonde kasteel dat ik bezocht was het kasteel van een voormalige werkgever: Lismore Castle in het zuiden van Ierland. Ik was daar tuinbaas. De eigenaren zijn van hoge Engelse adel: de Duke en Duchess of Devonshire. Lismore Castle is niet hun enige kasteel; hun thuisbasis is Chatsworth in het Engelse graafschap Derbyshire en daarnaast houden zij Bolton Abbey in Yorkshire aan voor de jacht op korhoenders. Lismore Castle bezoeken ze eenmaal per jaar, als de zalm de rivier de Blackwater op komt zwemmen.

Hun komst was een gebeurtenis in het dorp Lismore; eerst arriveerde het Ierse leger dat het dorp doorzocht op wapens en verdachte elementen; daarna, als de omgeving veilig was bevonden, arriveerde de huishouding van chauffeurs, kamermeisjes en lakeien, en als laatsten de Devonshires zelf. Het leger bleef zo lang de bewoners bleven; in die tijd was de IRA, het Iers Republikeins Leger, nogal actief en Britse grootgrondbezitters waren niet bepaald populair.

De Duke was een aimabele man die altijd zijn tweed pet voor mij oplichtte als ik hem tegenkwam. Hij rook al vroeg in de ochtend naar drank. Mijn instructies kreeg ik van de Duchess, de jongste van de beroemde Mitford sisters. Zij had opvallend ijsblauwe ogen waarmee ze je met borende blik kon aankijken. Elke ochtend maakte zij een lange wandeling, misschien om aan haar man te ontsnappen, of misschien om te laten zien dat ze niet bang was voor de IRA. Tijdens die wandeling werd ze op korte afstand gevolgd door een commando met zijn machinegeweer in de aanslag. Zij probeerde dan

steevast om hem te choqueren door achter een struik te gaan plassen, maar hij gaf geen krimp en draaide zich alleen maar discreet om. Tijdens een rondleiding die de Duchess door het kasteel gaf probeerde ik haar uit te horen, want ik wilde nu wel eens het naadje van de kous weten over de verhouding tussen Ieren en Engelse grootgrondbezitters. Het hele dal van de Blackwater was één aaneenrijging van Britse bezittingen, ongetwijfeld vanwege de waardevolle visrechten, want de Blackwater stond wijd en zijd bekend als de beste zalmrivier van Ierland. Maar de Duchess liet zich niet uit de tent lokken.

Natuurlijk waren er wel eens kleine wrijvingen met de lokale bevolking, zo gaf zij toe, maar over het algemeen waren de Devonshires volgens haar erg geliefd. Misschien had dat wel te maken met het feit dat zij met hun houtzagerij vijfendertig man aan het werk hielden. Ze waren de grootste werkgever in de wijde omgeving. 'Maar vroeger dan?', bleef ik doorzeuren, 'toen de Ieren tijdens de opstand veel huizen van Britten in brand staken? En had de IRA nog maar een jaar geleden niet een huis in het volgende dorp opgeblazen?'

'Niets aan de hand', hield de Duchess vol. Toen we in een lange gang liepen zag ik een schilderij hangen dat vol kogelgaten zat. 'En dat dan?', zei ik triomfantelijk. De Duchess haalde haar schouders op en zei 'It was the hunt ball.'

Romke van de Kaa (1945) is kweker en publicist. Onlangs is zijn boek *De onderwereld van de tuin* verschenen.